

Türkmenistanyň Bilim ministrligi

Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet uniwersiteti

K.M.Amangeldiýewa

PARS DILINDE SÖZ DÜZÜMLERI

(Okuw gollanma)

Ylmy redaktor: A.Geldimyradow

Aşgabat-2010

K.M.Amangeldiýewa

PARS DILINDE SÖZ DÜZÜMLERİ

(Okuw gollanma)

Türkmenistanyň Bilim ministrligi tarapyndan hödürlendi

Ylmy redaktor: A.Geldimyradow

Aşgabat-2010

Giriş

Altyn Asyrda biziň halkymyzyň, geljegimiz bolan ýaşlaryň hemmetaraplaýyn sagdyn, ruhy taýdan baý bolmagyna ägirt uly üns berilýär.

Biziň hormatly Prezidentimiz G.M. Berdimuhamedow hem täze nesli, ýaşlary terbiýelemekde taryhymyzy, edebiýatymyzy öwrenmegiň ähmiýeti barada gaty köp kararlary çykardy. Ylym we bilim meselesi onuň bu ugurda ilkinji gadamy boldy.

Ol täze kitaplary çykarmagyň we olaryň hilini gowulandyrmagyň zerurdygyny nygtady. Ylmyň dürli ugurlary boýunça kitaplar taýýarlamagyň gerekdigini öňe sürdi.

Şol sebäpli biz hem öz gezegimizde “Pars dilindäki söz düzümleri hakynda” bir çaklaňja işi ýazyp, talyplara hödürlemegi makul bildik. Onuň aýratynlyklaryny we meňzeşliklerini ýüze çykarmaga çalyşdyk.

Adamlaryň arasyndaky aragatnaşygy emele getirýän sözlemler sözlere bölünýärler. Islendik millet öz dilini çyn ýürekden söýýän bolsa, ol dilde gürleýän adamlaryň öz dilleriniň ähli gозzelliklerini jemläp, döreden eserlerine bütün dünýäniň halklary aşyk bolup, ol dilde döreden eserlerine muşdak bolýarlar.

Eser döretmek üçin ýazýan eserlerini ulanýan diliniň lezzeti bilen ýazmagy başarmaly. Eser döretmek bolsa sözden başlanýandyr.

Söz beýik Allatagalanyň ynsana eçilen iň keramatly peşgeşidir.

Söz – ynsanyň miwesi, ýöne ol miwe adama Alla tarapyn berilýändir.

Mukaddes, keramatly kitaplaryň döremegi bilen adamzadyň gara güýje sežde edýän zamanasy tamamlanyp, Söze – Paýhasa sarpa goýýan zamanasy başlandy. Bular adamzadyň taryhyndaky iki sany äpet eýýamdyr.

Söz sözlemek ynsana berilen bagt. Sözlemegi, diňlemegi başaryan ynsan bagtlydyr.

Islendik milletiň dilindäki ata-babalarymyzdan galan pähimler, dana sözler, nakyllar, atalar sözi – şol dilde şirin sözlemegi başaryan beýikleriň öz nesillerine miras goýýan, ýitip gitmejek ajaýyp ýadygärligidir.

Islendik halkyň dilinde ata-babalarymyzdan galan pähimleri, nakyllary, atalar sözi bilen birlikde, häzirki ylmy dilde aýtsak, diýsek köp frazeologizmleri hem bardyr. Dil bilimde frazeologizm diýip, göni manysynda däl-de, göçme manyda ulanylýan durnukly söz düzümlerine aýdylýar.

Biziň halkymyz bilen münlerçe ýyllap, ýanaşyk goňşy bolan pars halkynyň dilinde-de atalar sözi, nakyllar, frazeologizmler – ýagny söz düzümleri sanardan has köp. Şeýle hem pars dilindäki nakyllar, atalar sözi, söz düzümleri bilen türkmen dilindäki atalar sözi, nakyllar we söz düzümleriň aýdylyşy babatda-da, aňladýan manysy babatda-da meňzeşlikler örän köp. Bu aýdylanlara mysal hökmünde “kör düýäni gördüňmi?, Göremok” diýen söz düzümi pars dilinde hem bar. (Şotor ra didi, nä didi). Bu söz düzümi adamlara “gören-görmedik zadyňa zerurlyk bolmadyk ýagdaýda şaýat bolup ýörseň, başyňa bela geler” diýip pent berýär, nesihat edýär.

Biz şu işimizde türkmen we pars dillerindäki meňzeş frazeologizmleri, atalar sözüdir nakyllary seljerip, olardaky meňzeşlileri mysallar arkaly delillendirmekçi bolýarys.

Dili biliminiň frazeologiýa bölümüniň öwrenilişi rus alymlary, aýratynam W.W.Winogradowyň ady bilen baglansyklydyr. Ol söz düzümlerini frazeologiýa hasaplan bolsa N.M.Şanskiý, W.L.Arhangelskiý, S.I.Ožegow, Ýu.A.Rubinçik nakyllary we atalar sözlerini frazeologiýa hasap edýär. Türkmen dil biliminde G.Açylowa, K.Amangeldiýewa, M.Abdyrahmanowa, B.Jumageldiýewa, A.Annamämedow ýaly alymlar frazeologiýanyň göwrümini, düzümini kesgitlemäge çalyşýarlar.

Durnukly söz düzümleri bolan frazeologik birlikler kontekste baglylykda sözlemleriň-de, söz düzümleriňde ornunda gelip, sintaktik kategoriýa ýaly görünseler-de, olar leksikologiýa ýakyndyrlar. Olaryň leksikologiýa ýakyndygynyň birnäçe delilleri bar:

1. Durnukly söz düzümleri bolan frazeologik birlikler leksikalaşan, ýagny bir bütewi many aňladýan söz düzümleridir. Olar manylary boýunça köplenç, özbaşdak manyly söz ýaly duýulýar. Mysal üçin: “ökjäni göterdi”, “ýazzyny berdi” frazeologizmleri “gaçdy” sözüne, “jübimde it uwlaýar”, “it gyrkmak” frazeologizmleri “pulsuzlyk” sözüne, “ýumruk iýmek” frazeologizmi “urulmak” sözüne barabardyr. Bu mysallarda frazeologizmleriň manylary özbaşdak manyly sözlere barabar bolsalar-da, olarda täsirli aňladyjylyk has güýçlüdir.

2. Durnukly söz düzümleri bolan frazeologik birlikler sintaktik taýdan edil özbaşdak sözler ýaly sözlem agzasy bolup gelýärler. Mysal üçin: “Ýelliniň guşy uçdy” diýen sözlemde frazeologik düzümleriň sözlemiň habary bolup gelýär.

3. Gözli-başly etmek – frazeologik durnukly söz düzümi “öylendirmek” manysynda durmuşy gepleşik häsiýetli bolsa, “kör düýesi köprüden geçen” frazeologik durnukly söz düzümi “öýlenen” manysynda ýönekeý gepleşik häsiýetindedir.

Durnukly söz düzümleri bolan frazeologik birlikler uzak döwrüň dowamynda göçme manylylyk, metaforiklik esasynda emele gelýärler. Käbir söz düzümleri hemişe erkinligini saklaýarlar. Mysal üçin: hat ýazmak, kitap okamak we ş.m. Söz düzümleriniň käbirleri erkin söz düzümlik ýagdaýyny düýbünden ýitirip, hemişe diňe frazeologik durnukly söz düzümi bolup ulanylýarlar: heşelle kakmak (begenmek), äbede-jüýbe bolmak (ysnyşmak), höre-köşe etmek (köşeşdirmek), ýazzyny bermek (gaçmak), daz ýasamak (ýumlukmak, gaçmak) we ş.m.

Söz düzümleriniň köp mukdary kontekstde aňladýan manysy bilen baglanyşykly erkin söz düzümi-de we durnukly söz düzümi-de bolup bilýär. Bu ýagdaý bolsa durnukly söz düzümleri bolan frazeologik birlikleri uzak döwrüň dowamynda özboluşly göçme manylylyk, metaforiklik esasynda erkin söz düzümlerinden döreýändigini subut edýär.

Mysal üçin:

Erkin söz düzümleri

Boş mallaryň aýagyny bagla.

Sen bäreňe bakyp otur.

Towuk henizem käkeläp ýör.

Otluk meýdanda geçiler ýaýrady.

Ol süzmeden gurt edipdir.

Frazeologik söz düzümleri

Ol oglanyň aýagyny bagla.
Näsag bári bakyp başlady.
Näme, bir aýdanyny käkeläp durmy.
Hoş habara onuň geçisi ýaýrady.
Ol ähli pullaryny gurt edipdir.

Biziň kursumyzyň maksady we wezipesi pars dilinde söz düzümleriniň emele geliş ýagdaýyny we onuň görnüşlerini anyk häsiýetnamalar arkaly öwrenmekden ybaratdyr. Pars söz düzümleriniň görnüşleri, onuň emele gelişiniň esasy häsiýetlerini görkezmek, söz düzümlerini leksikografik nukdaý nazardan öwrenmek biziň esasy maksatlarymyzyň biri. Sözlükler düzülende frazeologik birliklere aýratyn orun degişlidir. Biz işde aşakdaky ýagdaýlaryň üstünde durup geçeriş:

1. Durnukly söz toparlarynyň emele gelişiniň kanunalaýyklygyny düşündirmek.
2. Pars dilinde söz düzümleriniň gurluşy.
3. Söz düzümleri we onuň pars dilinde tutýan orny.
4. Söz düzümleriniň morfologik gurluşy.
5. Söz düzümleriniň sintaktik gurluşy.

Şeýle hem şu çaklaňja işde pars diliniň gurluşyna başga söz düzümleriniň girişi – kalka, terjime görnüşleri barada gürrüň ediler.

Frazeologiýanyň obýekti

Frazeologiýa öz döreýiş taryhyny has gadymy döwürlerden alyp gaýdýar. Frazelogizmler hasyl edýän sözleriň özara many gatnaşygyna, semantikasyna göz aýlan ýagdaýymyzda olar ýaly durnukly aňlatmalaryň türkmen diliniň milliligini emele getirýändigine göz ýetirmek bolýar. Durnukly söz düzümleri bolan frazeologizmleriň döreýiş kanunlary, durnukly söz düzümlerini hasyl edýän sözleriň özara many gatnaşygy, komponentleriň özleriniň aňladýan manylary we ş.m. bu ugruň çylşyrymly we köptaraply meseledigini görkezýär. Frazeologiýa her bir dilde pikiriňi, aýtjak bolýan zadyňy gysga we has aýdyň beýan edýär. Şol durnukly söz düzümleri pars diline hem çuň ornaşypdyr.

Pars dilinde örän köp frazeologik birlikler bardyr. Durnukly söz düzümlerine degişli işleriniň esasylyryna Ýu.A.Rubinçigiň (“Основы фразеологии персидского языка” (Pars diliniň frazeologiýasynyň esaslary) М.“Наука” 1981) we L.S.Peýsikowuň “Лексикология современного персидского языка” (“Häzirki zaman pars

diliniň leksikologiýasy”) M. 1975 diýen işi we beýlekiler mysal bolup biler.

Frazeologiýa – bu durnukly söz düzümleridir. Frazelogizm iki we ondan köp sözden bolup, köplenç bir düşüňjani aňladýar.

Umuman, Eýran dilleri, onuň ösüşi barada “Dil bilimine giriş” kursunda gürrüň berlendir. Pars dili, onuň frazeologizmleri, atalar sözüdir nakyllar, durnukly söz düzümleri esasynda baýlaşýar.

Frazeologiýa dil biliminiň esasy bölümleriniň biri bolup durýar. Eýran dillerini öwrenijiler frazeologiýa baradaky işlerde frazeologik birlikler hökmünde atalar sözüdir, nakyllary hem ulanýarlar. Frazelogiýa her bir dilde pikiriňi, aýtjak bolýan zadyňy gysga we has aýdyň beýan edýär diýip belläpdik. Şeýle ýagdaý pars diline hem degişlidir, sebäbi şol durnukly söz düzümleri pars diline hem çuň ornaşandyr. Olar, ýagny, durnukly söz düzümleri bolan frazeologizmler – iki we ondan köp sözden emele gelip, köplenç bir manyny, bir düşüňjani aňladýar. Mysal üçin:

Gözüň aýdyň	چشم روشن
Eliň – gözüň dert görmesin	دست شما درد نکند
Gaharlanmak	از کوزه درّایتن
Biriniň üstünden gülmek, azar bermek	دست انداختن
Sowgat	برگ سبز
Ýaşyl ýaprak – ezafetli	برگ سبز

Söz düzümleri ezafetli emele gelende, frazeologizmleri hasyl etmeýärler:

Emma “بالا کشیدن” – ýokaryk çekmek ýönekeý sözlem bolýar. Ýa-da کنار آمدن – dilleşmek, bir netijä gelmek frazeologizm bolýar we ş.m.

Türkmenler we parslar gadym döwürlerden bäri goňşy we garyndaş halkdyr. Bu iki goňşy we garyndaş halklaryň taryhlary hem birdir. “Gawun gawundan reňk alar” diýlişi ýaly iki goňşy biri-beýlekisine nusgawy edebiýatda, halk döredijiliginde, halk gepleşiginde hökman birek-birege öz täsirini geçirýär. Käbir sözleriň, söz düzümleriniň haýsy halkdan haýsy halka geçeni hem bildirenok. Many-mazmun meňzeşlikler dessanlaryň wariantlylygy ýaly atalar sözünüň, nakyllaryň, söz düzümleriň iki halka hem degişli bolanlary üçin şärikli eserler diýip öwrenmek bolar. Türkmen we pars halklarynyň pähimlerindäki meňzeşlikler iki ýurdyň ykbalynyň hem meňzeşliginden habar berýär.

Müňlerçe ýyllaryň dowamynda ýanaşyk goňşy bolup ýaşan türkmen we pars halklarynyň döreden pähimleri bu günki gün iki halkyň hem buýsanjy bolup durýar. Şeýlelikde, iki halkyň döreden mirasy häzirkä döwürde hem ähmiýetini ýitirmän öwrenilip başlandy.

Pars dilinde täze söz düzümleri bilen birlikde könelişen frazeologizmler hem bar. Könelişen, atlaşan frazeologizm birliklerine degişli käbir döp-dessurlar bilen bagly bolan dürli görnüşli söz düzümleri girýär. Oňa dürli

wezipeleriň atlary, titullar, öňki döwürde bolup geçen wezipe atlary degişli. Meselem: شاه خوجامت – gan alynýan şah, باردر بلفعل – fiziki ýagdaýy boýunça bir sowuk jisim (gadymy döwürde tebiçilige degişli hamyr, buz, palçyk, ýumurtga bolmagy mümkin), طبيب هزور – köşk tebib, قبله – älemiň, dünýäniň kyblasy diýip şa, patyşa ýüzlenilýär.

Azat, erkin söz düzümlerinden tapawutlykda frazeologizmler durnukly bolýar. Olaryň häsiýetli tarapy kyn, çylşyrymly sözlerden azat bolmaly. Olar iki hili bolýar – aforistik frazeologizmler (ganatly sözler) we anyk frazeologizmler.

Birinji topara atalar sözi, atalar sözünüň edebi warianty – ganatly sözler degişlidir. Pars dilinde bulara أمثال ýa-da امثال حكام пословицы и афоризмы diýilýär. Türkmen dilinde tysmal hem diýilýär. Mysal üçin “depäň göge ýetmek” söz düzümini sözlüğe geçirenimizde pars dilinde سرت به آسمان رسيد diýip terjime etmek bolmaýar. Ýa-da “gözüm (göwnüm) suw içmeýär” sözme-söz چشم آب göni manyda gelse dogry bolmaýar, emma parslarda hem “çeşmäm ab nemihoräd” söz düzümi bar, bu “seniň işiňe göwnüm ýetmeýär” manyda getirilse, sözlükde hem düşündiriliş berilse dogry bolardy. Mysal üçin türkmen dilinde “kör düýesi köprüden geçdi” söz düzümi bar, muny “از پل گذشت (کور) شتر نابينا” diýip terjime etmek bolmaýar, manydaş söz düzümine çalşyrmaly, ýa-da “öýlenen”,

“durmuşa çykan” diýip düşündirmeli. Şeýle hem talyplara terjime eden döwründe original tekstleri hödürlemeli we terjime döwründe ene dilinden daşary ýurt diline we daşary ýurt dilinden (bu ýerde pars dilini) türkmen diline terjime edilende söz düzümleriniň, frazeologizmleriň parallel (ekwiwalent) ulanylýan formalaryna ünsi çekmegi öwretmeli. Diliň šiwesine, aýratynlyklaryna üns bermeli.

Talyplara ylmy – tehnikî häsiýetde terjime endiklerini terbiýelemek zerurdyr. Sözümiň gury bolmaz ýaly käbir mysallara ýüzleneliň:

Oýnamak, ýüzüji – شنگر ، بازگیر

Agzyna suw alan ýaly آب در دهنش

Türkmen dilinde “ýüp” تار دار باز – تاربار dara çekmek, ýüpe çekmek

Semremek, rahatlanmak آب به پوستش دوید، آب زیر پوستش رفت

Girdeýjiň näçe? درآمد چند

Az aýlyk, az girdeýji آبش باریک ، معنی الامت کم

اشک خونین – شراب

آب از سر چشمه گل است

آب از آب تکان نمیخورد

ämníýät, komitet (döwlet howpsuzlyk kom-ti) امن بودن – امن + یت

(tegelek daş - آس) آب از آسیاب افتاد

Suw degirmeni – haraz آس + آب

Haraz – eşek degirmeni خر + آس

دست + آس – El degirmeni

آب از سر گذشت – معنی غرق شدن . 1.

2. suw seňrikden aşdy – düzedip bolmajak iş edilende aýdylýar.

آبان – ماه هشتم هر سال هجری و آنرا بمناسبت پائیز، یعنی باران ریز گویند ، جو تکه آن ماه آب زیاد میشود ، باران زیاد میبارد .

پائیزی , Güyz bolan guza baýzy guzy diýilýär. Paýizi bärre guzy – üstüniň tüýi açylyp başlan guza aýdylýar.

آب انبار – Ambar – ämbar

آب سردب – Duhi – عطر

آب انداختن – یعنی آب یاری کردن، آب از چیزی بیرون شدن، ریختن آب انگور – شراب ، شربت

آب زیر کاه Saman astyndan suw goýberen

او خود را گرفت Semremek, özüni tutmak

سگ زرد برادر شغال است Sary it şagalyň doganydyr

سگ صاحبش را نمیشناسد

مثل انار - alma ýañak

Suwdan gury çykmak, öz göbegini özi kesdi
کلیم خود را از آب بیرون آوردن

Ulalyp oňalmadyk. Saçyna
گوساله من پیر شد، گاو نشد.
ak girse-de, aň girmez.

گوش باشه گوشواره بسیاره .

sallanyň geler söwdügi.

چاره جز پیراهن دریدن نیست.

Sagri ädiklim sag bolsa,

Bolan işe çäre ýok

Pars dilinde haýwanlaryň, ot-çöpleriň we mörmöjekleriň ady bilen baglanyşykly söz düzümleri.

Bu söz düzümleri sanardan örän köpdür. Mes:
alagaraňky – هوا گرگ ميشود

Tejribeli, köpi gören, ajyny-süýjüni başyndan geçiren
– گرگ باران دیده

Käbir söz düzümleri sözlem görnüşinde duýulýar we olaryň mazmunynda belli bir taryhy wakalar ýa-da rowaýat ýatýar.

گرگ دهن آلوده ويوسف ندیده

Türkmençe “gurduň agzy iýse-de gan, iýmesede”,
“Agzy gan bolan, emma Ýusuby görmändir”.

Käbir pars awtorlary frazeologizmlere (söz düzümlerine) eharat ýa-da estelahat diýýärler. Mysal üçin:
هیچی کسی به از هیچ – hiç zatdan, undan bulamak gowudyr, ýa-da:

Dokuň açdan habary ýok – سیر از حال گرسنه خبر ندارد

Ýekäniň çaňy çykamaz – یک دست صدا ندارد

Köp okan, köp biler – توانا بود هر که دانا بود

Mysallardan görşümüz ýaly hemme frazeologizmler öwrediji, nesihat-tälim beriji häsiýetli.

کار کردن خر و خوردن یاغی بود

Işleýşi eşegiňki ýaly, iýmiti ýabynyňky.

“ساقای زمستانی و آهنگر تابستانی” - gys saky (suwçy-mirap),
tomus demirçi. (gidene ýeňňe, gelene baldyz).

Mysallardan görnüşine görä öwrediji häsiýetli bu frazeologizm taryhy bir döwre degişli bolup, halkyň aňynda asyrlar boýy galyp, sosial deňsizligi, ulumsylygy, ýalançylygy, hiläni, adalaty, batyrlygy aňladyp, nesilme-nesil geçýär.

bugdaý ekseň bugdaý orarsyň, arpa ekseň arpa (gazana näme atsaň şony iýersiň).

Ýakma bişersiň, gazma düşersiň. ملا شدن آسان است، آدم شدن مشکل - Alym bolmak aňsat, adam bolmak kyn.

Eýran ýazyjy şahyrlary öz döwürlerinde örän köp atalar sözüdir nakyllary ýerlikli ulanýarlar we tersine olaryň döredijiligindäki käbir setirleri halk alyp göterip, aforizmlere, frazeologizmlere öwüripdirler. Soňa baka olaryň awtorynyň kimdigi hem ýatdan çykyp gidýär we halk döredijiligine öwrülýär.

Aly – Akber Dehhodanyň “امثال حکام”, “Nakyllar we atalar sözi” atly belli dört tomluk işinde 45 mün beýt halk döredijiliginden mysal getirilipdir. “Nakyllar ýygyndysy”. (مجموعه امثال تهران، امثال حکام، علی اکبر دهخدا) 1931 ý.

Şeýle hem klassyky ýazyjylarynyň döredijiliginden mysallar getiripdir. Ondaky bir tomda atalar sözüdir nakyllar baryp XI asyrdan arap dilinde Maýdany tarapyndan ýygynalan atalar sözi getirilipdir. Ikinji tomda Hindistanda çykan ýygyndydan ýüze golaý mysallar, üçünji tomda Hindistanda XVII asyrdan çykan ýygyndydan mysallaryň

300-den gowragy alnypdyr. Dördünji tomda Hindistanda çykan شاهد صادق - hakyky sadyk, şaýat ýygynyndan birnäçe mysal getirilipdir. Şeýle hem Dehhoda ganatly sözleri – timsallary pars klassyky edebiýatyndan – Ferdöwsiniň, Sä'diniň, Nyzamynyň, Rumynyň, Tusynyň we beýlekileriň döredijiliginden peýdalanyndyr.

با بدان بد باش، با نیکان نیک
 با نیک نشینی نیک شوی
 با دیگ نشینی سیاه
 سعدی
 halk döredijiligi

Şeýle hem köp sanly ganatly sözler awtory bolmadyk legendalar, hekaýatlar, şorta sözler, taryhy wakalar bilen bagly bolup durýarlar. Mysal üçin, Aleksandr Makedonski barada:

اسکندر شاخ دارد، شاخ دارد، شاخ دارد

(rowaýat: çopanyň ejesi öz süýdüne külçe bişirip berýär, şa dogan bolanlary üçin ony öldürýär. Emma gören zady çopanyň içine sygman guýa gygyrýar. Ol ýerden gamyş çykýar, ondan çopanlar tüýdük ýasaýar, ol hem şol bir “Isgenderiň şahy bar...” diýip durýar)

دود چراغ خوردن

Sözme-söz terjime edilse “çyranyň tüssesini iýmek” bolýar, bu nädogry terjimä getirýär. Emma “uzyn gije işlemek” manyda terjime edilse dogry bolýar.

هزار ماه – müň çüý – emma bu ýerde a) asmandaky müňlerçe ýyldyz, b) ýyrtyk eşik (derwüşiniň ýyrtyk eşigi) manynda.

Görşümüz ýaly, frazeologik birlikler bir ýa-da iki many berýärler we olara göçme many mahsusdyr.

Frazeologizm sözlemde obrazly mana eýe bolup, gepleşigi has aýdyň, has owadan edýär.

Şeýle hem käbir سرما خوردن - sowuklamak (sowuk iýmek) - جان سپردن - ölmek, aradan çykmak (jan bermek), دلم ýüregim ýanýar, ýüregim gyýylýar, ýagdaýyňa gynanýaryn, sözme-söz terjimesi, meniň ýüregim ýanýar we ş.m. beýlekilerde görşümüz ýaly asla obrazlylyk ýok.

Biz türkmen dilindäki ýakynlaşyklar barada hem aýdanymyzda, ol iki hili ýol bilen ýüze çykýar. Köp nakyllar türkmen we pars halklarynyň arasynda meňzeş manyda ulanylýar. Bular sözme-söz biri-birine gabat gelýär. Mysal üçin: parsça, زبان خوش مار را از سوراخ بیرون - hoş söz ýylany hinden çykarar.

Parsça, پایت را به اندازه کلیم دراز کن - ýorganyňa görä aýak uzat.

Parsça, گوش موش دارد، گوش موش - tamda gulak bar.

Şeýle hem pars nakyllary ýokarkylar ýaly göni-parallel gabat gelmän, many taýdan göni gabat gelýär. Meselem: یکی از آسمان میگوید و دیگری از ریسمان - “ker bir ýana, kör bir ýana” ýa-da “men näme diýýärin, dutarym näme diýýär”. Göni terjimesi “biri asman barada aýdýar, beýlekisi ýüp”.

Atalar sözüdir nakyllary halk öwrenip gündelik gepleşiginde öz sözleýiş medenýetini baýlaşdyrmak üçin ulanýar. چاشتۍ سخن خود را کنند

Pars frazeologizmleriniň gurluşy taýdan toparlara bölünişi.

Pars diliniň frazeologik materiallarda şeýle bir giň, şeýle bir dürli-dürli bolansoň olary grammatik gurluşy boýunça dürli toparlara bölmek mümkin. Ýöne esasan gurluşynda söz düzümleri bolan frazeologik birliklere we gurluşynda sözlem bolan frazeologik birliklere bölmek bolýar.

Pars dilindäki käbir frazeologizmleriň manysyna düşünmek üçin hökman bütin rowaýatyň manysyny bilmeli. Mysal üçin: “با هیزم خوراک پختن مال اهدی شاه وزوزک” – “odun bilen nahar bişirmek Wäzwäzäk şanyň işidir, häzir gazda nahar bişirýärler”.

خرج خانه ما چاه ويل است – biziň öýümiziň harjy guýa gaçan ýaly.

Frazeologizmler uzak döwrüň dowamynda semantik özgerişleri başdan geçirip, täzedən döreýärler, olaryň köpüsi asyrlaryň dowamynda ulanyşdan galmaýar.

Frazeologizm birliklerini hasyl edýän sözler özara durnukly gtnaşykda bolýar, öz islegiň boýunça olary üýtgetmek, ýerini çalşyrmak ýa-da başga bir söz goşmak bolmaýar. Kābir ýagdaýlarda sözleriň ekwiwalenti ulanylyp hem bilner, ýöne şol ýagdaýda söz düzümleriň frazeologizmligi ýitmeli dāl. Mysal üçin: (بلوت) باد سبلت türkmençe badyhowa (adam) ulumsy adam. (صبح) كله سحر – ertir irden, daňdan, (دل) از صميم قلب – ak ýürekden, çyn ýürekden, halys ýürekden, tüýs ýürekden, (ديده) آب چشم – gözýaş.

Görşümüz ýaly, ikinji komponentler meňzeş. Leksiki manyly söz bilen çalşyrylypdyr, ýöne kāwagt sinonimdeş dāl komponentler bilen hem çalşyrylýar. Mysal üçin: دندان از قرار اطلاع – akyl diş, harazyň dişi, türkmen dilinde ulanylanok.

اطلاع (معلوم) - habar, mālīm

از قرار اطلاع – berlen habaryň kararyndan.

(شور) چشم بد – göz degirmek.

Örān seýrek ýagdaýda birinji kompenent hem üýtgäp, gysga ýa uzyn forma eýe bolýar, ýöne şol ýagdaýda many üýtgemeyär. Mysal üçin: “از سیر تا پیاز” we “از سر سیر تا ته” – başdan aýak.

Käbir atalar sözünüň, nakyllaryň manysy düşnüksiz, mysal üçin: حمام داشتیم، بچه ها خوردند

Şunuň manysyna düşünmek üçin aşaky anekdotyň özüni bilmeli:

یکی از مردم شهر در ده، روستای قریه بخانه گردی فرود آمد. از صاحبخانه پرسید که آیا شما حمام دارید؟ مرد نزد زن رفته گفت که مهمان از ما حمام خواهد، تو دانی حمام چه باشد؟ زن نیز در فکر فرو رفته معنی کلمه ندانست و گفت به مهمان بگویی حمام داشتیم ولی امروز صبح بچه ها خوردند.

(1371-1319) hijri, 1941-nji ýylda Ahmed Ahger tarapyndan iki tomluk “امثال منظوم” atly iki tomluk kitap çap bolup çykýar. Bu özboluşly ýygyny-da baş müň sany atalar sözüdir nakyllar ýygnaýypdyr.

Her bir halk arasynda ulanylýan warianty mysal getirilen. Naklyň yzyndan bolsa dörtlemeler mysal getirilipdir.

مُشتري زرنگ با فروشنده چانه ميزند،
شاخ و شانه زدن، سنگ بزرگ بر داشتن
علامت نه زدن است.

Dörtleme:

با فروشنده مشتری زرنگ

چانه زد لیک شاخ و شانه نزد
هر که سنگ بزرگ را بر داشت
واضع است اینکه بر نشاند نزد

Ýene-de bir mysal:

خردمند آتش را از خویش براند
آتش از خود آتش جهانند
آتش اگر رخنه کند میسوزاند
آتش دوست و دشمن نداند

Akylly (alym) ody özünden aýyrýar,

Ot özünden ody çykarýar

Ot özünden ody çykarýar, ýanýar.

Oduň dosty-duşmany ýokdur.

(Ot dosty-duşmany tanamaýar).

عاقل از خویش براند آتش
کاتش از خویش جهانند آتش
آتش از رخنه کند سوزاند

Bu nakyllaryň çeperçilik ähmiýeti uly, mazmuny gowy.

1956-njy ýylda Süleýman Haim tarapyndan “Parsça – iňlisçe atalar sözi, nakyllar” Tähranda çap bolýar. Kitapda mysallar halkyň dilinden 25 ýylyň dowamynda ýygnaýypdyr. Şeýle hem ýygyny-da klassyk edebiýatdan mysallar getirilipdir. Olaryň ýygnaýan ýerleri-de görkezilipdir. Şu ýerde ondan has ön, takyk 1824-nji ýylda Kalkuttada Tomas Robekanyň we doktor Gunter tarapyndan ýygnaýyp, Wilson tarapyndan hem neşir edilen “Pars we Hindi dillerindäki atalar sözüdir, nakyllaryň ýygyny” çap edilýär. Dogry, bu ýygyny-da-da pars atalar sözleri babatda käbir nätakyklyklara ýol berlip, doly öwrenilmändir, ýöne ol şoňa garamazdan, şol döwürde ýeke-täk daşary ýurt dilinde çykan edebiýatdyr. Şonuň içindäki söz düzümleri, frazeologizmler pars dilini öwrenijilere oňat çeşme bolup hyzmat edýär. Mysal üçin: چشم ما روشن - sözme-söz terjimesi – biziň gözümüz ýagty, rōwşen-türkmen dilinde “gözüň aýdyň” manysynda gelýär. Ol bolsa bir zada begenilende ulanylýar. Ýöne bir zada göz ýetirilip, erbetligiň üsti açylanda hem ulanmak mümkin.

کینه شتر – düýäniň kinesi, düýäniň kineçi, kine saklaýandygyny aňlatmak üçin ulanylýar. Öýkelek, kineçi adamlara aýdylýar. Sebäbi düýe maly birnäçe ýyldan soň

hem adamyny depip, gapyp bilýär. Mysal üçin: فلان كس كينه شتر دارد

Hakyky halk döredijiligi bolan bu söz düzümleri ýygnaľmaga, öwrenilmäge mynasypdyr. Sebäbi janly gepleşik edebi döredijilikden tapawutlydyr. Halk döredijiligi diňe çeper edebiýaty baýlaşdyryp biler. Ony bolsa halk durmuşyny oňat bilýän (adam) ýazyjy, şahyr ýerine ýetirip biler.

Käbir frazeologik birlikleriň döreýşi barada.

Käbir frazeologizmler iki, üç we ondan köp wariantly (görnüşli) bolýar ýa-da onuň birinji ýa ikinji sözi (komponenti) taşlanýar, sinonimdeş sözler bilen çalşyrylýar. Şol frazeologizm birlikler nähili döräpdir, haýsy ýagdaýda döräpdir diýen sorag hem çykýar.

Mysal üçin: türkmenlerde “bolsa bolany, bolmasa hamyr suwy” diýen söz düzümi bar. Köpler ony bir işe ätiýaçly başlanlarynda ulanýarlar. Emma onuň gelip çykyşy şeýleräk eken:

Bir zenanyň adamsy çopan bolansoň, onuň haçan öýe geljegi belli däl, aýaly oňa garaşyp (är-aýal gatnaşygyndan soň ýuwunar ýaly) suw atarýar eken we bolsa bolany bolmasa hamyr suwy diýer eken”.

Şu ugr türkmen halk döredijiliginde heniz öwrenilenok. Eger frazeologizm birlikleriň döreýşi öwrenilse, türkmen diliniň baý sözlük sostawynyň ýene bir ugrunyň öwreniljegi ikuşsyzdyr.

Pars dilinde hem frazeologizmleriň döreýşi öwrenilenok. Kābirleriniň döreýşiniň düşündirilişini berjek bolalyň.

برگ سبز – bārg-e sābz – ujypsyzja sowgat frazeologik birlik Eýranda ýüze çykan gadymy dābe bagly. Gadym döwürde Eýranda derwüşler namaz, doga, dini goşgulary okap, köçelerde, bazarlarda aýlanar ekenler we ujypsyzja hem bolsa bir sowgat tamakin bolup, ötegçilere ýaşyl ýaprak sowgat berer ekenler. Bu özboluşly dāp aşaky beýtdе öz beýanyny, waspyny tapypdyr.

برگ سبزی است تخفۀ درویش

چه کند بینوا همین دارد

“garyp bende näme etsin, onda şondan başga zat ýok”.

Şu beýtiň birinji setiri – برگ سبز تخفۀ درویش frazeologizme, atalar sözüne öwrülýär, soň häzirki döwürde – برگ سبز frazeologizmi öz beren sowgatlarynyň kiçijikdigini, ujypsyzjadygyny görkezmek üçin ulanýarlar. Şu frazeologizmi ulanýan iki tarap hem onuň döreýşiniň,

ýagny gelip çykyşynyň taryhyny bilmeşe manysyna düýbünden düşünmez.

Ferdöwsiniň “Şanama” poemasyndaky gahryman Rüstemiň suraty öňler Eýranyň hammamlarynyň gapysynda güýçli, edermen pälwan, gahryman hökmünde çekilip goýlar eken. Ony her nakgaş-suratkeş özüçe çeker eken. Ýöne wagt geçdigiçe, رستم در در حمام “Rüstem hammamyň gapysynda atly” söz düzümi häsiýeti pes, öwünjeň, paň-paň, daýaw, güýçli pälwanlara degişli edilip ulanylýar. Janly zat, adam däl-de, ýöne bir gapydaky surat diýen manysynda düşünilýär.

فوت کاسگری –söz düzümi halk rowaýaty esasynda döreýär. Onuň manysy sungat, sungatyň syry, kär manysynda şeýleräk:

Bir ökde küýzegäriň şägirdi bolupdyr. Ol şägirt ussadyndan hem öňde bolup, özbaşdak işläp başlaýar. Emma şägirdi näçe ýykgyň etse-de, onuň ýasan käseleri, küýzeleri ýalpyldamaýar. Ahyry ol ussadyna ýüzlenýär we öz syryny aýtmagyny haýyş edýär. Ussat: ýasalan gaby kürä bişirmäge salmankaň, onuň ýüzündäki tozanyny üfleli” diýýär. Beýlekiler şeýle sadaja syry bilmänsoňlar, gaplaryň ýüzi körek bolýar. Ussatlygyň ähli syry şu üflemede bolýar. Şu rowaýatdaky “فوت کاسگری” söz düzümi ýuwaş-ýuwaşdan durnuklylyga öwrülip täze,

giň manydaky mana eýe bolup, “hünäriň syry” atly frazeologizme öwrülýär.

Elbetde, pars dilinde şol bir söz düzümleri iki hili – göçme we hakyky manyda gelyändigini bellemekçi. Olary deňeşdirip göreniňde gaty uly tapawut görüp bolýar.

دم گرگ – türkmençe “şapak” tilki guýruk boldy manyda. Sözme-söz terjimesi “möjegiň guýrugy”.

خواب خرگوش – dünýeden bizar, aladasyz (adam) manyny berýär. Sözme-söz terjimesi “towşanyň ukusy”.

گل سر سبد – sebediň üstündäki gül – oňat zada, gowy adama göçme manyda aýdylýan frazeologizm.

سعدی گل سر سبد شاعران دنیا است – Sādi dünýä şahyrlarynyň iň oňat wekilleriniň biridir.

Pars diliniň sözlük düzümine himiki jisimleriň, dermanlaryň, minerallaryň, haýwanlaryň, ösümlükleriň we ş.m atlary girip, halkyň arasynda ornaşýar. Şu durnukly söz düzümlerinden birnäçe mysallara ýüz tutalyň. Bu söz düzümleriň hemmesi sözleriň deňeşdirme derejesi esasynda emele gelendir. Ol deňeşdirilýän zat, predmet bolsa belli, tanyş zat bolmaly. Mysal üçin: پنبه ناسوز sözme-söz - ýanmaýan pagta.

چاý جوش شیرین – (aýak, ökje ýuwulýan daş); سنگ پا sodasy. Sözme-söz چاý soda, اسب بخار – at güýji (bug aty);

چتر دریا - deňiz - syçanyň ölümi, مرگ موش - saýawany (meduza).

Häzirki zaman pars dilinde bu söz düzümleri halka has düşnükli bolar ýaly täze terminler bilen çalşyryldy. Eýranda “بنیاد فرهنگ ایران” tarapyndan 1970-nji ýylda çap edilen “Ylmy terminleriň sözlügi” muňa mysal bolup biler.

Daşary ýurt dilinden gönümel terjime arkaly geçen frazeologizm

Pars dilinde käbir söz düzümleri daşary ýurt dilinden, esasanam rus, fransuz, inlis dillerinden gönümel terjime arkaly ýasalýar. Mysal üçin: اقتصاد سیاسی - syýasy ykdysadyýet - rus dilinden, اقتصاد دسته جمعی - umumy hojalyk.

نقطه نظر - sowuk uruş, جنگ سرد - nukdaý nazardan

Agsak frazeologizmler

Pars dilinde agsak frazeologizmler hem bardyr. Olar terjime edilende söz düzüminiň haýsy hem bolsa bir komponenti ýewropa alynma sözleriniň biri galdyrylyp ýasalýar. Mysal üçin: فیزیک هسته ای - ýadro fizikasy, ساینمای سامت - çagyryş bilede, کارت دعوت - sessiz kino.

Baglaýjyly frazeologizmler

Pars dilinde ezafetli söz düzümlerinden başga baglaýjyly söz düzümleri hem bar. Onuň gurluşy, “at + baglaýjy + at”. Bular söz düzümleriniň gurluşyna ezafetlerden has köp täsirli bolýar. Esasan iki komponenti baglanyşdyrmak üçin به از، در، تا، که، و، به - baglaýjylary ulanylýar. Mysal üçin: دهان به دهان – agyzdan-agza, دست به گردن – gujaklaşyp, دفاع از خود – özüni goramak, تیرندازی با نشانگیری – nyşana ok atmak.

Käbir söz düzümleriniň özeni bolup durýan sözler özlerinden soň baglaýjylaryň gelmegini talap edýär. Mysal üçin: مغرون به – düşünmek üçin kyn, دور از ذهن – hakykata ýakyn, dogra meňzeş; خالی از همه چیز – gönümel, açyk.

Gaýtalanýan frazeologik birlikler

Pars dilinde söz düzümleriniň käbirleri birinji we ikinji komponentiň gaýtalanmagy esasynda ýasalýar. Olar köplenç at bolup gelýär. Goşa komponentleri birikdirmek üçin köplenç “به” ulanylýar. Kā wagt “در” hem gabat gelýär. Mysal üçin: دست در دست – el ele berip, صف در صف – setirme setir.

پدر بر پدر – nesilme-nesil, sal ta sal – ýyldan-ýyla, ماه تا ماه – aýdan aýa (aýba-aý)

Kä ýagdaýda baglaýjylaryň ýerini çalşyryp hem bolýar. Mysal üçin: دهان به دهان we dehan ta dehan – agyzdan-agza, سال به سال, سال تا سال – ýyl-ýyldan.

Gaýtalamalar iki görnüşe bölünýär: gönümel manyda we göçme manyda.

Gönümel manysyndakylar hem iki görnüşe bölünýär:

1. Gaýtalamalar bir zadyň, ýagdaýyň ýuwaş-ýuwaşdan, zygiderli ýerine ýetýändigini aňladýar: دفع به دفع, ماه به ماه, ساعت به ساعت, روز به روز, gezekme – gezek we ş.m.
2. Bir zadyň, predmetiň ýygnanýandygyny, jemlenýändigini aňladýar. Mysal üçin: جفت به جفت – jübütme jübüt, گله به گله – sürime süri.

Kä wagt bu mysallar baglaýjysyz hem ulanylýar: جفت – جفت, دسته دسته we ş.m.

Göçme manydaky gaýtalamalar

Bu göçme manyly gaýtalama seýrek duş gelýär we hereketiň çalt, hemişe zygiderli ýerine ýetýändigini aňladýar. Mysal üçin: مو به مو, çintgemek – bir zady anyklamak, çuňňur, saçyň gyly ýaly.

درجه به – elden-ele, دست به دست, ýüzbe-ýüz – دو به دو
درجه – az-azdan, yzygiderli.

Käbir sözlerdäki baglaýjylar Ā baglaýjy bilen
çalşyrylýar: پیدری – yzygiderli, gutarnyksyz, دم به دم –
dembe-dem, şobada, dynçsyz, arakesmesiz, سرتا سر –
– bütin, ähli, başdan-aýak, bütin dowamynda, hemme-
manyny berýär.

Şeýle hem pars dilinde bellemeli ýene-de bir fakt bar,
ol hem “we” derek köplenç “o” aýdylýar. Mes: klimat – آب
و هوای ایران

دانشیار حاضر و غایب کرد

Emma :

“كسانی که چند شب و روز مطولی بدون استراحت کار می کند” –

diýenimizde gije we gündiz durnuksyz häsiýete
eýedir, sebäbi ol öz leksiki manysyny saklap galýar. Sebäbi
bu sözlemiň ygtyýarynda چند – birnäçe we مطولی –
yzygiderli diýen sözler bar. Şonuň üçin aşaky sözlemde “o”
derek “و” baglaýjyny ulanmak mümkin.

Mundan başga-da pars frazeologizmlerinde sesleriň
sazlaşygy hem uly rol oýnaýar.

دور و دراز, synanyşyk, talaş, yhlas, کار و کوشش –
uzyn, dowamly.

Kä ýagdaýlarda birinji we ikinji komponentler meňzeş seslerden başlanýar. Mysal üçin: سن و سال – ýaş, سر و صدا – galmagal, کس و کار – tanyşlar we garyndaşlar

Pars dilinde üns bermeli ýagdaýlaryň ýene biri şol bir işligiň öten zaman düýp işliginden we häzirki zaman düýp işliginden ýasalýan söz düzümleridir.

و گزlemek, جستجو – gürrüň, jostoju – گفت و گو – گفتگو
– ýuwmak. شست شو

Göçme manydaký frazelogizmler

Bütün bir manyny aňladýan frazeologizmlerden başga-da pars dilinde ezafetli frazeologik birlikler giň ýaýrandyr. Mysal üçin: زهر مار – erbetlik, ýigrenjilik, sözme-söz terjimesi ”ýylanyň zäheri”.

جو فروش گندمنامه – iki ýüzli, ýalançy, kezzap (bugdaý görkezip arpa satýan).

goýun derisindäki möjek, takyk
terjimesi – owadan hatly, çyzykly ýylan, b) daşy jäjek, içi möjek.

خروس بيمحل – görümsiz, utançsyz, ýerliksiz gepleýän adam, sözme-söz terjimesi – “ýeri, öýi bolmadyk horaz - biwagtynda, bimahal gygyrýan horaz”.

خرس تيرخورده – gaharjaň adam, “ýaraly gaplaň ýaly”, sözme-söz terjimesi – ok degen aýy.

Pars edebiýatynyň klassyk poeziasynda göçme manydaky söz düzümleri giň gerim alandyr. Olaryň köpüsiniň durkunda ezafetli söz düzümleri bardyr. Olara metaforalar – کنای دیییلýär.

Göçme manydaky frazeologizmlerine türkmen klassyk edebiýatynda hem giň orun berilipdir. Göçme manydaky sözleriň täsin sazlaşygy formasy we reňki boýunça, bitirýän hyzmaty boýunça gaty obrazlydyr. Bu frazeologizm birlikler dürli-dürli atlary aňladýarlar. Gyzlary aýa, güne, onuň saçyny ýylana (mara), ýa-da garaňky gijä, dişlerini gymmat baha daşlara meňzedýärler. Çaga ýüzlenenlerinde köşegim, guzym, balyjagym, guşum we ş.m atlara ýüzlenilýär. Mysal üçin: باشه فلک – asmanyň, pelegiň laçyny (gün barada), گبه زرین – altyn halka (gün barada), کاسه آتشین (gün barada) otly käse, خنده صبح – ertiriň şapagy, daňdan – sözme-söz daňyň gülküsi.

دختر آفتاب – günün gyzy – gün reňkli şerap barada;

خونس رز – üzümiň gany – şerap, üzümiň şiresi barada

لاله آبدار – söýgüliň dodaklary.

سروی سخی – serwi boýly.

Deňeşdirme häsiýetli bu frazeologizmler klassyk edebiýatda giň ýaýrap, häzirki zaman poeziýasynda hem orun tapýar. Şonuň üçin hem pars diliniň häzirki zaman sözlüklerinde şeýle frazeologizm birlikler berilýär. Ondan başga-da bu durnukly modelleriň esasynda häzirki zaman Eýran poeziýasynda täze poetiki frazeologizmler döreýär.

Esaslanan many aňladýan frazelogizmler

Ezafetli frazeologizm birliklerde bütewi bir many aňlatmak üçin I komponent – söz esasy roly oýnaýar. Ol manynyň maňzy-özeni bolýar. Ýöne frazeologizm birliklerde esasy many II komponente düşýän mahaly hem bolýar. Mysal üçin:

گل کلم – kelemiň güli (reňkli keleme aýdylýar, kelemiň güli bolmaýar)

عجله ملق – duýdansyz ölüm

صبح کازب – daňyň oňýanyndaky ýalkym, güneş.

صدای زنگار – boguk ses

“Ýek” bilen atdan ýasalan

goşma sözler

یک دانه - eziz, mähriban, bir, ýeke-täk, pikirdeş,
açykgöwün, ak ýürekli, gönümel.

یک دل – ýürekdeş

یک رنگ – bir reňk, açyk göwün, bir tap

یک شکل – bir şekil, bir sypat, meňzeş, kybapdaş

یک زبان – birdem, bir dil, bir ses

Käbir “ýek” bilen gelýän sözler ýokarkylar ýaly
konkret däl, mysal üçin:

یک عمر – bütin ömür

یک خورده – birazajyk, biraz salym, biraz wagt

یک دنیا – ägirt, uly, köp, örän

یک مرتبه – birdem, birden, tötänden

یک مشت – bir gysym, biraz san (ol aladadan bir gusum
bolupdyr)

یک عالم – örän köp, ägirt uly, örän, artyk.

Bu iki komponentli söz düzümleri frazeologizm manysynda we söz manysynda gelýärler. Bulara ýönekeý söz düzümleri diýmek bolar.

Çylşyrymly söz düzümleri

Çylşyrymly söz düzümlerini özara ezafet, baglaýjylar bilen üç we ondan köp sözlerden düzüp bolýar. Başga baglaýjylar ulanylman, diňe ezafet bilen komponentleri baglap bolýar. رستم در همام – öwünjeň, paň-paň, ýalan batyr.

در باغ سبز – aldaw, gapan.

Ýöne söz düzümleri köplenç özara dürli baglaýjylar arkaly birikýärler. چشم چراغ زمین – jemgyýetiň oňat adamlary barada aýdylýar.

گرگ در لباس میش – ýalançy, hilegär, goýun derisindäki möjek.

این در و آن در – hemme ýerde, geçiň öň aýagy ýaly (ýuwulmadyk çemçe)

Käbir söz düzümleriniň

ýasalyşy

Pars dilinde iki komponentden durýan durnukly söz düzümleri bar. Onuň birinji komponenti üýtgewsiz, baş komponent bolup, köp gezek gaýtalanýar, sözüň galyby - özeni bolýar. Onuň ikinji komponenti üýtgeýär. Her bir galyp bolýan söz ikinji bir söz bilen baglylykda bir topar nusgalyklar, galyplyklar söz düzümlerini emele getirýärler: اهل دانش – bilgiç, ökde, biliji, her taraplaýyn bilimli, işini gowy bilýän.

اهل زبان – dil bilýän

اهل لغات – dili oňat bilýän, leksikolog

اهل هنر – hünärment, hünäre ökde, sungat ussady

اهل فن – tehnika ökde

اهل ادب – edebiýatçy, edebiýat ylymyna ökde we ş.m.

Kämil, doly, uly, бүтинleý manysynda:

كامل استفادة – kämil, doly peýdalanmak

كامل احترام – uly hormat

كامل اهميت – uly ähmiýet

كامل شجاعت – uly batyrgaýlyk

كامل صبر – uly sabyrlylyk

كامل ميل – uly meýil, uly isleg

Şulara meňzeş mysallar türkmen dilinde hem juda köpdür.

Gulak goýmak, gulak tutmak, gulak asmak, gulak salmak

Süleyman, sen mura bir gulak goýgul

Sözünü diňlegil, jogabyn aýgyl

(Magtymguly, Saýlanan eserler, 1976 ý. 206 sah.)

Eý akyllý, aryg ýigit, munda gel,

Bir niçe sözüm bar, jandan gulak sal.

(şol ýerde, 557 sah.)

Ýalançy ýer däl, adam ukласyn,

Kim gulak biýr, diňläp sözüm hakласyn.

(şol ýerde, 557 sah.)

Hoş edipdir muhabbetiň gandyndan,

Gulak tutmaz zahydlaryň pendinden

(şol ýerde, 68 sah.)

Güwş tutar men her diýilgen sözlere,

(şol ýerde, 253 sah.)

Ýaman hiç nesihat tutmaz,

Ýagşy söze gulak güýtmez

(şol ýerde, 440 sah.)

Nakyllary we atalar sözünü aňladýan durnukly söz düzümlerini Magtymguly we beýleki türkmen şaýrlary köp ulanypdyr.

Umuman şaýrlaryň obrazly dili frazeologiýasy, durnukly söz düzümleri eserleriniň diliniň has ýiti, has ötgür, has çeper bolmagyna getirýär.

Aýratyn hem ganatly sözlere – aforistik durnukly söz düzümlerine öwürlenleri çuň manyly, gysga formaly, parasatly pikirleri aňladýan söz düzümleridir. Aslynda nakyllar hem, atalar sözüde aforizmleriň awtorlary ýitip giden has gadymy formasydyr. Wagtyň geçmegi bilen bolsa täze dörän aforizmleriň hem nakyllara, atalar sözüne öwrülmegi bolup biljek zatdyr. Mysal üçin türkmen dilindäki Magtymgulyň goşgularynyň käbir setirleri hem aforizm derejesine ösüp ýetipdir diýip tassyklamak bolar:

Akyl bolsaň söz aýtmagyl,

Nobat berilmegen ýerde

(şol ýerde, 352 sah.)

Dünyä ýüzi meňzär duzsyz tagama
Söz içinde gelin-gyz hem bolmasa (şol ýerde, 358 sah)

Müň tilki ýygylsa, ýeke gurt bolmaz (şol ýerde, 610 sah.)

Özün öwen ýigidiň tanapy çüýrük (şol ýerde, 332 sah.)

Arwananyň kuwwaty,
Ner ýanynda bellidir (şol ýerde, 351 sah.)

Görer gözüň gymmaty,
Kör ýanynda bellidir (şol ýerde, 351 sah.)

Sag gulagyň guwanjy,
Ker ýanynda bellidir (şol ýerde, 351 sah.)

Idiomalar

Türkmen dil biliminde frazeologizmler, durnukly söz düzümleri barada iş eden alymlardan filologiýa ylymlarynyň kandidatlary K.Babaýew, G.Açylowa dagylar öz monografiýalarynda we makalalarynda W.W.Winogradowyň, N.M.Şanskiniň işlerine salgylanyp idiomalaryň hem durnukly söz düzümlerine girýändigini tassyklaýarlar. “Idiomalaryň düzümine göçme manyly, semantik taýdan bütewi, grammatik taýdan böleklere bölünmeýän, başga bir dile sözme-söz terjime edilmeýän

durnukly söz düzümleri girýär. Muňa pars dilinde hem راه ، دل سوختن ، كوله كشیدن ، زدن ýol kesmek, gözden düşmek, ýüz tutmak, ýürek bulamak, baş aýlanmak we ş.m. sözler degişli.

Şahyrlaryň idiomatik söz düzümleriniň arasynda sinonimik, antonimik söz düzümleri-de gabat gelýär: Akyl gämisine batmak, pikir gazanynda gaýnamak (bişmek), pikir derýasyna çümme, pikir ummanyna batmak we ş.m.

Pars dilinde hem edil türkmen dilindäki ýaly öldi – مرد ýaly gödek, gelşiksiz aýdylmasy kyn sözler bolýar. Ine şolaryň deregine aradan çykdy, wepat boldy, ýurduny täzeledi, künji ekmäge gitdi ýaly sypaýy, medenýetli sözler we söz düzümleri bolýar. Şoňa ewfewizm diýilýär. Mysal üçin فوت كرد - ýer goýnun guçmak, çyrasy söndi, günü batdy, ömrüniň tanapy üzüldi ýaly ewfemistik söz düzümleri bilen çalşyrylýar.

Perifrastik (ters fraza) durnukly söz düzümleri

Pars dilinde ters fraza manyny berýän perifrastik söz düzümleri bar. Olar belli bir zady, adamy ýa-da wakany obrazly aňlatmak üçin ulanylýan söz düzümleridir. Bu hili söz düzümlerine metaforik häsiýet mahsusdyr. Pars dilinde muňa كنايه – allegoriýa diýilýär. Hände-ýe jam – Jamyň, bulguryň gülküsi, şerabyň

ýalpyldysy, şöhlesi manysyny berýär. نف ارض – Mekge (sözme-söz ýeriň göbegi); فرزند آفتاب – günüň perzendi – gymmat baha daş barada we ş.m.

Pars atalar sözi we nakyllary diliň frazeologik düzüminiň bir bölegidir.

Ilki bilen atalar sözüdir nakyllaryň frazeologiýa predmetiniň içine girýändigini belläp geçmeli. Dogry, käbir rus alymlary atalar sözlerini we nakyllary frazeologiýadan aýyrýarlar. (N.M.Amosowa, A.M.Babkin, S.I.Ožegow, N.I.Molotkow we başgalar).

Emma häzirki döwürde W.L.Arhangelskiý, A.W.Kunik, N.M.Şanskiý, I.I.Çernyšewa dagylar atalar sözüni, nakyllary we frazeologik söz düzümleriniň beýleki görnüşlerini durnukly söz düzümleriniň toparlaryna girizýärler.

Pars çeper edebiýatynyň hemme žanrlarynda atalar sözi we nakyllar giňden ulanylypdyr, olar gepleşik dilinde de häli-şindi duş gelýär.

Pars frazeologizmleri baradaky edilen beýleki işlerde hem atalat sözüdir nakyllary frazeologik birlikleriň toparyna goşmalymy ýa goşmasyzmy diýen pikir entek

doly çözülenok. M.Şaki atalar sözüdir nakyllary frazeologizmiň bir bölegi diýip hasaplamaýar.

F.I.Zulfigarowa özüniň «Идиоматические выражение в персидском языке» (по материалам произведений Садек Хедаята, Баку, 1964 авт.канд.диссерт.) atly işinde atalar sözüdir nakyllary frazeologik söz düzümleriniň hasabyna girizmegi dogry hasap edýär. Şeýle hem idiomalaryň atalar sözüdir nakyllary frazeologik söz düzümleriniň hasabyna girizmegi dogry hasap edýär. Şeýle hem idiomalaryň atalar sözüdir nakyllardan tapawutly taraplaryny hem belläp geçýär: a)idiomalardaky sözler – ekwiwalenti bilen çalşyrylyp bilner. b) idiomalar sözlem görnüşinde we işligiň nämälim formasyndaky söz düzüminde gelip biler. Emma atalar sözi, nakyllar infinitiw formada ulanylmaýar.

Atalar sözüniň we nakyllaryň frazeologik häsiýeti

Atalar sözi we nakyllar aýdyjy tarapyndan edil frazeologizmler ýaly sözlenýän döwri döredilmän, gepleýji, sözleýji tarapyndan taýyn görnüşinde aýdylýar. Pars atalar sözi we nakyllar häzirkі zaman pars diliniň grammatik gurluşyna – dessuryňa gabat gelmeýänleri hem bar. Olarda şolaryň dörän döwriň sözleriniň we grammatik gurluşynyň häsiýetleri özlerinde jemlenendir. Şonuň üçin häzirkі döwürdäki aýdyjy öz döwriň täze sözleri bilen

çalşyryp ýa-da goşup bilmeýär. Bardy-geldi käbir ýagdaýlarda aýdyjy sözi çalşyrsa ýa goşsa, onuň netijesinde wariantlylyk ýüze çykýar. Mysal üçin:

Här ra gom kärde peý-ýe nä'l – äş (palan-äş) migärdäd. Eşegini ýitiren nalyny (palanyny, eýerini) gözlär.

Här ru be täwile tond miräwäd. Eşek ýatagyna tiz (çalt) ýöreýär.

تو که لالای گفتن میدانی (بلدی) چرا خواب ات نمیرد.

Eger hüwdiläp bilýän bolsaň, näme üçin özüň uklaňok

Pars atalar sözüne we nakyllaryna durnuklylyk häsiýetlidir. Şonuň üçin gadymy sözleri-arhaizmleri özünde jemlese-de, häzirki zaman diliniň normalaryna gabat gelmese-de olaryň sözlem gurluşyna morfologik formasyny çalşyrmak bolmaýar.

Käbirlerini belläp geçeliň:

Arhaizmleşen "را" poslelogy-sözsoňy goşulmasy häzirki zaman pars edebi diliniň normasyna häsiýetli däl. Mysal üçin: عقل را یک اشارت بس است – akylla bir yşarat (üm) besdir (ýeterlik). Dana (akylla) bir şarpyk

سیحان جاندان geçýär, – موش را جان کندی، گربه را بازی
pişik oýun bilen (türkmençe –gassaba ýag gaýgy, geçä jan).

ýüz kellä telpek – صد سر را کلاه است و صد کور را عسا
bolýar we ýüz köre hasa), rusça – türkmençe “gidene
ýeňňe, gelene baldyz”.

enän ýüregi ýanýar, enekän
etegi ýanýar. – مادر را دل سوزد دای را دامن

Eger-de komponentler işlik bolsa, onuň grammatik gurluşy has durnukly bolýar. a) atalar sözün, nakyllaryň işlik komponentleri üýtgeşsiz bolýar. Käte örän seýrek ýagdaýda bir forma beýleki forma bilen çalşyrylýar. Mysal üçin: dowamly öten zaman sada öten zaman formasy bilen çalşyrylýar. Mysal üçin: مگر هفت ماه به دنیا آمده ای (megerem sen 7 aýlyk dünýä inensiň? (“näme üçin howlukýaň?”) manysynda ýa-da: mägär mägz-e gonjäşk horde-i? – sen serçäň beýnisini iýensiň? (“näme sen dyngysyz köp gepleýäň?-manysynda”). b) käbir timsallaryň işlik komponentlerine derek könelişen-arhaizm formalary gelýär.

“ol küýze döwüldi we şol küýze dökdi”. Boljak iş boldy – manysynda, soňky tüýkilik sakgal ezmez. آن سیو بشکست و آن پیمانه ریخت

“gözden ýiten, yürekdenem gider”. – از دل برود – هر آن که از دیده برفت

Atalar sözünüň we nakyllaryň

manysy

Söz düzümleriniň beýleki görnüşleri ýaly atalar sözi we nakyllar öz manylary boýunça durnuklylygy bilen häsiýetlidir.

Atalar sözi özüniň manysy boýunça köplenç iki görnüşlidir. Ol, birinjiden, aýdyljak bolunýan pikiri gönümel manyda berýär. Ikinjiden her bir aýdylýan sözün manysyna gabat gelmän göçme mana eýe bolýar. Birinjisi many berse-de – esasy orun göçme mana degişlidir we gepleşimde aýdylan söz düzüminiň häsiýetini kesgitleýär. Elbetde bu göçme many köplenç düşündirilişi talap edýär. Mysal üçin: آب رفته به جوی باز نیاید – ýaba akan suw yzyna gelmez; atylan ok (peýkam) yzyna gaýtmaz ýa-da “soňky tüýkülik sakgal ezmez”.

از یک گل بهار نمی شود

– ýagny bir (ýeke) zatdan onuň barlygy barada kesgitlep (netije çykaryp) bolmaz.

Pars dilinde atalar sözi, frazeologizmler terjime edilende onuň sinonimdeş warianty saýlanyp alynýar. Mysal üçin: خانه موش دارد، موش گوش – tamda gulak bar.

ماهی که از شصت و – “ – ýa-da ” آب رفته به جوی باز نمی گردد ” – “atylan ok yzyna gaýtmaz”, “soňky tüýkilik sakgal ezmez” nakyllyna gabat gelýär.

Her bir atalar sözünüň bir sinonimdeş warianty bar. Pars dilinden başga dile terjime edilende onuň göçme

manysynyň uly ähmiýeti bar. Mysal üçin: جوینده یابنده است – agtaran tapar.

“Işi oňat (gowy) – ” کار نیکو کردن از پر کردن است” etmek üçin, ony köp gaýtalamak gerek. Atalar sözi we nakyllaryň mazmuny tema taýdan dürli-dürlüdür. Olar zähmetkeş halkyň töwerek-daşda synlaýan, görýän zatlarynyň netijesinde döreýär. Olar durmuş hadysalaryny, öý haýwanlaryny, tebigaty, adamlaryň dürli döwürlerdäki özara gatnaşyklaryny synlap, olary bilýän, ýatda saklap atalar sözüne, nakyllara siňdirýärler. Ine şularyň hemmesi dana sözleri tema taýdan toparlara bölmäge mümkinçilik berýär.

Pars dilinde atalar sözi we nakyllar sözlüklere baryp XI asyrda girizilip başlan hem bolsa, XVI asyrdan başlap, özbaşdak ýygyndylar neşir edilen hem bolsa teoriýa taýdan doly öwrenilen däldir. Şol çap edilenleriň içinde has doly ýygynalan atalar sözi, nakyllar Aly Ahber Dehhodanyň 1931-nji ýylda, soňra täzedan 1960-njy ýylda Tähranda çykan kitaby degişlidir¹:

Atalar sözi we nakyllara bu işde hem tapawut goýulmandyr. Kā ýagdaýda nakyl ضرب المثل - zärbolmäsäl bilen hem çalşyrylypdyr. Atalar sözi näme? Lingwistik we edebiýaty öwreniş ylmynda atalar sözleri obrazly söz düzümi bolup, öwrediji, terbyeleýji häsiýetdedirler we oňa

---

¹ امثال و حکم – علی اکبر دهخدا – جلد 1-4 تهران 1349

gutarnykly pikir, kä halatda netije häsiýetlidir. Atalar sözi ýönekeý hem goşma söz bolup biler:

Kar-e gäläm-ra şämşir nemikonäd – کار قلم را شمشیر - نمیکند - galamyň işini(ýazanyny) gylyç kesmez, akan suw (ýata) yzyna dolanmaz – soňky tüýkülik sakgal ezmez. “kisi ke az gerg tersd gosfend نگاه ندارد”, “möjekden gorkan goýun bakmaz” türkmen dilinde “serçeden gorkan dary ekmez”, “áb ke az ser gžst, çhe yk gž, çhe sd gž”, “suw seňrikden agdy” – boljak iş boldy, indi çäre ýok – diýen manyda gelýär.

Görşümüz ýaly pars söz düzümleri gurluşy boýunça gutarnykly pikiri aňladýar, olaryň içine täze söz, element goşup bolmaýar. Semantiki taýdan doly, gutarnykly düzülen atalar sözi goşma sözlemlerden hem durýar.

چراغ, “ýürekden ýüregiň ýoly bar – دل به دل راه دارد”, “drow frow ندارد”, syçanyň ýyndamlygy samanhana çenli.

Ýek däst seda nedared – ýekäniň çaňy çykma. یک دست صدا ندارد.

Sözme-söz “bir eliň sesi ýok”.

atlynyň pyýadadan habary ýok. – سوار از پیاده خبر ندارد. Türkmençe: “dokuň açdan habary ýok”.

Gönümel manyda gelýän öwrediji häsiýetli söz düzümleri: “ýakma bişersiň, gazma düşersiň”, ile erbetlik etme, özüň erbet bolarsyň. “bd mkan ke bd afti, çax mkn ke xod afti”

با نیک نشینی نیک شوی، با دیک نشینی سیاه
Gazana ýanaşsaň garasy ýokar.

Atalar sözünüň we nakyllaryň tapawudy

Folklorýň görnüşleriniň biri bolan atalar sözüdir nakyllary frazeologiýa goşmalymy ýa goşmaly dälmi diýen sorag jedelli meseleleriň biridir. Bu sorag köp edebiýaty öwrenijileriň işlerinde ululy-kiçili häsiýetlendirmeler tapdy. Şu wagta çenli bu jedelli mesele öz çözügüne garaşýar. Söz düzümlerine frazeologizmlere atalar sözüdir nakyllara serhet goýmak kyn. Biziň şu wagta çenli getiren mysallarymyzyň aglabasy atalar sözi. Olar öwrediji terbiýeleýji häsiýetli söz düzümleridigi barada gürrüň edildi. Olaryň biri işliklerden, işlik köklerinden, ýönekeý ýa goşma söz düzümlerinden, käbirleri sorag sözlem görnüşinde gelýär. Mysal üçin: به دیوار ویران که گیرد پناه - be diwar-e weýran ke giräd penah? Ýa-da: مگر گوشت را میشود از - استخوان جدا کرد؟ “burnuň sümükli diýip kesip taşlap bolýarmy” (çagany dogany ýa erbet garyndaşy) – ene atadan aýyryp bolýarmy diýen manyda. Ýöne beýle görnüşdäki sözlem sorag sözlemi ýaly görünse-de, olar özüne jogap talap etmeýär.

Atalar sözi hemişe tassyklaýjy formada gelmän, inkär ediji formada hem gelyärler. Mysal üçin: “ صحبت سنگ سبو ” — راست نگرده “daş bilen küýzäniň söhbeti deň gelmez” we ş.m.

Şeýlelikde pars atalar sözi, nakyllar dürli görnüşlerde bolup bilýär. Onuň leksiki – grammatik gurluşy ýönekeý we goşma sözlemde gelip, obrazly söz düzümleri arkaly terbiýeleýji häsiýete eýedir. Gysgajyk söz düzümleriniň üsti bilen uly manyly zady aýdyp gepläp oturan adam gepleşige uly öwüşgin berýär, ony janlandyryar.

Atalar sözünüň we nakyllaryň çeperçilik häsiýeti

Olaryň aýratyn tapawutly taraplary olaryň käbirleriniň goşgy formasynda aruz (ýedileme) ölçeginde gelmegidir:

فل مبین چه ریز است

بشکن به بین چه تیز است

Ýa-da:

نو که آمد به بازار کهنه شود دل آزار

“Täze gelse bazara, köne galar azara”

Ine şeýle obrazly berilen goşgy formada gelen söz düzümleri ýat tutmak hem ýeňil bolýar, hem olar üýtgeşsiz

bolýar. Olara deňeşdirme, ulaltma, bir häsiýetiň üstünden gülmek ýaly ýollar goşgy formasyna mahsus çeperçilik serişdeler arkaly berilýärler.

I. Sözleriň gaýtalanyp gelmegi arkaly ýasalýarlar.

شکم آخوند تقرر خداست

شکم سعيد پناه بر خدا

“Ahunyň garny hudaý gazany

Seýdiň garny hudaý gargany”

Ýa-da:

“يکى می برد، یکى میدوزد”

- biri biçýär, biri tikýär (biri içden, biri daşdan)

Ýa-da:

"چه خلاخ به سر، چه سر به کلاه"

“aýtdyň aýtmadyk bir” (eşegiň gulagyna ýasyn okan ýaly)

Ýa-da:

“بار بد باشد، چو بد باشد نهال” – “nahaly erbet bagyň miwesem erbet”. Türkmen dilinde: “alma agajyndan daş düşmez”.

Mysallardan görnüşine görä gaýtalanýan sözler söz düzüminiň başynda, ortasynda we ahyrynda gelip bilýär.

II. Meňzeş düzümlü, tipli sözleriň ýa-da birnäçe meňzeş sözleriň gaýtalanmasy esasynda düzülen ganatly

sözler: “It üýrer kerwen
geçer” – سگ پارس می کند، کاروان می گذرد

“Bu günkisini
tapan, ertirkisini gaýgy etmez” – نان امروز که داری، غم فردا چه خوری؟

“Ýel ösdi we gül getirdi” – “باد آمده است و گل آورده است”

III. Manydaş deňeşdirmeler esasynda düzülen söz
düzümleri:

a) antonim deňeşdirmeler. Ol iki ýol bilen ýasalýar. 1)
häsiýeti boýunça antonimdeş lesksimalýar arkaly: ملا شدن
چه آسان است، آدم شدن چه مشکل

اگر حمدان دور است. Ýa-da. صد دوست کم است، یک دشمن بسیار
کدو نزدیک است

اگر سلطان دور است، خدا نزدیک است

b) antonimdeş bolmadyk sözleriň ulanylyşy.

Gapma-garşylyk many deňeşdirme esasynda
döredilýär. Mysal üçin: پایت را به اندازه کلیم دراز کن
göra aýak uzat.

اسماندaky durnadan گنجشکی در دست به، که بازی در هوا
eldäki (ýerdäki) serçe ýagşy. Bu “Baryň bilen bazar eýle”
manyda.

کاکا برادر, حساب حساب است, kaka bärädär – doganyň hem bolsa hasap hasapdyr. (ýaryşda ataň hem bolsa utmaly” türkmençe: “hasaply dost uzaga gider” diýip terjime etmeli.

IV. sinonimdeş deňşdirmeler.

Şol bir pikir iki bölekde-de gaýtalanmak arkaly, ýöne dürli leksiki sözler bilen ýasalýar. Mysal üçin:

—جوان را مفر است به زن گرفتن پیر را مفر است به هر خریدن
“duluň gözi bilen aýal alma”

"بد مکن که بد افتی"

چاه مکن که خود افتی

- Ýakma bişersiň, gazma düşersiň

möjek bilen – با گرگ دمبه می خورد و با چوپان گریه می کند
guýryk iýýär çopan bilen aglaşýar. Türkmençe: “iki ýüzli şyr päki” ýa-da “kyrk emjek” diýilýär.

Atalar sözünde rifma esasy zatlaryň biridir. Onda iki ýa birnäçe sözleriň sazlaşygy emele gelýär.

— سگ حق شناس به از مردم ناسپاس – haky bilýän it gadyr
bilmez adamdan gowudyr ýa-da, “nadan dostan dana duşman ýagşydyr”.

Ýene-de:

ker bir ýana, kör bir ýana. سوال از آسمان ، جواب از ریسمان

“Eşiden deň bolmaz gören göz bilen” - “شنیدن کی بود مانند دیدن”

Pars atalar sözünde rifmalar köplenç iň soňky boguna düşýär – oňa erkek basym diýýärler.

Şeýle hem yzdan ikinji boguna düşýän aýal basym hem bar. Mysal üçin: آن دو شاه گاو اگر خر داشتی ، یک شکمدار – آدمی نگذاشتی eger eşeğiň sygyryňky ýaly iki şahy bolsady, bir garynly adamy hem goýmazdy.

Yzdan üçünji boguna basym düşende oňa daktilaktiki rifmy diýilýär: “ýiti gyzyl tiz solar” - هر چه زود براید دیر نیاید ýagny aňsat ýetilen zat tiz ýok bolýar.

uzaga gitmejek zada ýüregiňi berme. آن چه نیاید دل بستگی را نشاید

Goşgy formasynda bolan pars atalar sözüdür nakyllarda redif, saz gaýtalama ýa söz düzümini gaýtalama giň ýaýrapdyr. Mysal üçin: Där hane ägär käs äst, ýek härf bäs äst. – türkmençe: “dana bir şarpyk”. Sözme-söz terjimesi: eger öýde bir akyllý adam bolsa, bir söz ýeterlikdir. “اگر یار اقل است کار سهل است” – “eger ýoldaşyň wepaly bolsa işiň ýarpa (biter)” manyda.

Käbir atalar sözünüň ikinji bölegindäki redif düşüp galýar, beýle ýagdaýda goşguda kapiýa sany bozulýar. Şoňa garamazdan many çuňlугy gysgadan düşnükli düzülýär. Mysal üçin: Mader ra del suzäd, däýe ra damen – enäniň ýüregi ýanýar, enekäniň etegi. Bu ýerde ýanýar diýen söz düşüp galdy.

صبح عشق است ، شام فارغ
agşam azat – ýeňilkelle adam – irden aşyk,

Pars atalar sözüdir nakyllara alliterasiýanyň dürli görnüşleri mahsusdyr.

Assonans – çekimli sesleriň gaýtalanmasy sözün başynda, ortasynda we ahyrynda gabat gelýär (durnukly we durnuksyz çekimliler gaýtalanyp bilýär). Meselem: آب و آتش – suw bilen ot dost bolmaz. را چه آشنای

”گر به همه شب به خواب ببند دمه“ – pişik uzyn gije düýşünde guýruk görýär. Aç towuk düýşünde dary görer.

Konsonans – çekimsizleriň gaýtalanmasy- başda-ortada, ahyrda gabat gelýär. Mysal üçin: بیگاری به از بیکاری – tölegsiz iş bikärlikden ýagşydyr, ýene-de: “راست است که دوغ – gatykdan çal edilýäni dogrudyr. ”از ماست است

Çekimliniň we çekimsiziň birlikde gaýtalanmasyna hem gabat gelmek bolýar. Mysal üçin: “نادان و پرسد ، نادان و پرسد – akylly bilýär-de soraşýar, nadan bilmeýär-de

soramaýar. Ýa-da: زمانه با تو نسازد ، تو با زمانه بساز – zamana (ykbal) seniň bilen näsaz bolsa, sen (onuň bilen) zamana bilen sazlaşykly bol. Ýa-da: “دارم دارم ، نیست داشتتم داشت حساب است” – bolany geçdi, baryndan habar ber.

Çeper serişdeleriň giňden ulanylyşy, goşgy formalarynda getirilişine, obrazly häsiýetlendirmeler-çeper sözün dürli žanrlaryna mahsusdyr. Folklorýň halk döredijiliginiň bir bölümi bolan – atalar sözüdir, nakyllara, söz düzümlerine şeýle häsiýet mahsusdyr. Şonuň üçin bu ugry öwrenmek dilçilere-de, edebiýatçylara-da juda gyzykly bolar.

Sözme-söz we many taýdan gabat gelyän nakyllar

Pars dilinde geçmişde gündogar halklarynyň arasynda edebi ýazuw dili höküminde öz täsirini köp halklara ýetiripdir. Bu meselede pars dilinde-de eser ýazan gadymy türkmen şahyrlaryny ýatlamak ýeterlikdir. Iki döwletiň arasynda biri-birine geçen sözler esasynda ýazuw dili gepleşik, gatnaşyk arkaly ýüze çykdy. Sowatly gatnaşyklaryň täsiri hem örän uludyr. Käbir nakyllar türkmen we pars halklarynyň arasynda meňzeş manyda ulanylýar we ol nakyllara türkmen nakylmy ýa pars nakylmy diýen sorag ýüze çykýar. Sebäbi käbir nakyl sözme-söz gabat (gelyär) gelmek bilen çäklenmän, eýsem many taýdan hem biri-biri bilen utgaşýar.

Parsça: آب به سوراخ مورچه ریختن

Türkmençe: “garynjanyň hinine suw guýmak” –
(infinitiw "ن" formada gelýär. Suwy bulamak- آب را کلا لود -
biriniň abraýyny dökmek. - آبروی کس را ریختن

Parsça: آب از دهانش سرازیر شد - agzyň suwarmak.

herekede bereket. – از تو خرکت از خدا برکت

nadan dostdan dana duşman ýagşydyr. – دشمن دانا به از نادان دوست

Söz düzümleriniň işlikler bilen ýasalyşyna mysallar

Tutmak, almak – گرفتن

Ogryny tutdylar – دزد را گرفتند

Gahary geldi – گخرش گرفت

Ukysy tutdy – خوابش گرفت

Bu iş köp wagty alýar – این کار خیلی وقت میگیرد

Biziň güýçlerimiz bu şäheri eýeledi – نیروهای ما این شهر
را گرفتند

Ol özüni tutdy – او خود را گرفت

(Semräpdir, puly köpelipdir diýen manyda)

Günüň tutulmasy – آفتاب گرتن

Aýyň tutulmagy – ماه گرت

Sa’adi Şirazi: “Hobbi-ýe wātān āz molk-e Soleýman
behtār

Har-e wātān āz sombl-e reýhan behtār

Ýusf ke be Mesr patişahi mikārd

Migoft kā gedai şähr-e Kengan behtār

Watan söýgüsi Süleýman mülkünden ýegdir,

Watan tikenı reýhan sünbülünden ýegdir,

Ýusup Müsüre patyşalyk edýärdi,

Kengan şäheriniň gedaylygy gowydy -diýýärdi

Zeliliden bir mysal getireliň:

“Etdiler Ýusubny Müsürde soltan

Diýdi: “Bolsam ýegdir bir guly – Kengan”

Ýurdundan turmasyn hiç bir musulman

Köňül arzuw eýlär Watanyň seni”

1. Biz türkmen dilindäki ýakynlyklar barada hem aýdanymyzda ol iki ýol bilen ýüze çykýar. Köp nakyllar türkmen we pars halklarynyň arasynda meňzeş manyda ulanylýar. Bularyň biri-birine sözme-söz gabat gelýäni hem bar. Meselem: زبان خوش مار را از سوراخ بیرون میاورد – türkmenlerde hem: “Hoş söz ýylany hinden çykarar”.

پایت را به اندازه کلیم دراز مکن – türkmençe: “Ýorganyňa görä aýak uzat”.

Parsça: مار گزیده از ریسمان سفید و سیاه میترسد , türkmençe: “Süýtde agzy bişen suwy üfläp içer”.

خانه موش دارد موش گوش – bu “tamda gulak bar” atalar sözüne gabat gelýär.

2. Şeýle hem käbir pars nakyllary ýokarkylar ýaly göni parallel gabat gelmän, many taýdan göni gabat gelýär. دیگران کاشتند ما خوردیم

ما هم میکاریم تا دیگران بخورند

Onuň ýaňsy görnüşinde aňladyşy hem bar. “Digeran kaştänd ma hordim, ma çekar darim bekarim ta digeran behoränd”

Şular ýaly ýaňsyly nakyllar türkmen dilinde hem bar. Mysal üçin:

Hoja görseň salamlaşyp otüber

Köje görseň bagryň berip ýatyber

Ýene-de: ”Hojalara barsaň iş tapylar”.

Ýene-de: “Çopan bar, goýny otuň içinden geçirer, çopan bar oty goýnuň içinden geçirer”

Ýa-da: “Adam bardyr adamynyň nagşydyr
Adam bardyr haýwan ondan ýagşydyr

Pars we türkmen halk döredijiligine ýaňsy mahsus zatdyr. Görşümüz ýaly nakylyň birinji bölegi göni manyda bolup, ikinji bölegi göçme manyda. Gepleşik dili bolsun, ýazuw edebiýaty bolsun iki halk hökman biri-birine özüniň uly täsirini ýetirýär.

Sädi Şirazi: “قطره قطره جم گردد و آن گهی دریا شود” diýse, türkmen nakylynda “dama-dama köl bolar, hiç dammasa çöl bolar” diýilýär.

Pars nakyly دشمن دانا به از نادان دوست Magtymgulynyň sözlerinde “nadan dostan, dana duşman ýagşydyr” sözme-söz diýen ýaly gabat gelýär. Ýene-de یکی از آسمان می گوید - diňe many taýdan gönüden – göni gabat gelýär:

1. Ker bir ýana, kör bir ýana
2. Men näme diýýän, dutarym (tamdyram) näme çalýar.

Nakyllaryň taryhy örän uzak döwri öz içine alýar, Oguz türkmenleriniň iň gadymy medeni mirasy bolan “Mahmyt Kaşgarlynyň diwany” 1072-1083-nji ýyllarda ýazylyp, häzirki günlerde hem diliň, edebiýatyň, aýratyn hem folkloryň, etnografiýanyň, geografiýanyň taryhlaryny öwrenmekde uly çeşme bolup durýar.

Mahmyt Kaşgarly bu diwany türkmenleriň dilini uzak wagtyň dowamynda öwrenip, şol dilde ulanylýan söz düzümlerini, atalar sözüdir-nakyllaryny mysal edip getirýär. Onuň iň gadymy zanrlaryň biridigini subut edýär.

Bu diwan ýene çeşme boýunça 1071-1072-nji ýyllarda ýazylan bolsa, bu dil gör näçe asyr mundan öň dörän bolmaly. Sebäbi adam tebigaty boýunça daş-töweregini, ony gurşap alýan zatlary öwrenipdir, deňeşdiripdir. Şol deňeşdirmeler hem atalar sözüdir nakyllara gadymy döwürden bäri siňdirilipdir.

Bu “Diwanda” oguzlar baradaky rowaýatlary hem görmek bolýar. Ýeri gelende Oguz han baradaky rowaýatlaryň ilkinji sanawy Şefer tarapyndan Pariz kitaphanasynyň türk bölüminden edilýär. Bu sanaw XIV-XV asyrlarda ýazylypdyr, ýöne onuň asyl nusgasy has irki döwre degişli bolmaly. Ýewropa dillerine 1891, 1928, 1932-nji ýyllarda geçirilip, dürli awtorlar tarapyndan öwrenilipdir.

Mahmyt Kaşgarlynyň diwany barada A. M. Şerbak “Grammatičeskiý oçerk ýazyka türkских текстов X-XIII в.в. из Восточного Туркестана” (M.-Leningrad, AN SSSR, 1961) atly ylmy işinde şeýle ýazýar: “Diwan Mahmuda Kaşgarskogo (XI w) ne imeýet sebe rawnogo ni po obýomu materiala, ni po urownýu filologičeskih znaniý awtora. Naimenowaniýe diwana slowarem malo

sootwetstwuýet ýego istinnomu soderzaniýu: on wklýuçayet w sebýa obşyrnyýe lingiwiçeskiýe dannýe po türksoý grammatike, swoýeobrazno interpretiruýemoý (w srawnenii s arabskoý) leksike, fonetike, podrobnosti o razmeşenii pelmýon, geografiçeskiýe i drugiýe swedeniýa” (str. 29).

Akademik A.N.Kononow hem bu diwanyň XI asyr türkleriň (meniň pikirimçe türkmenleriň göz önünde tutulan bolmaly) medeniýetini, durmuşyny öwrenmekde ýeke-täk ygtybarly çeşme bolup durýar diýip belleýär.

Şeýlelikde, Mahmyt ibn Huseýin ibn Muhammediň ogly gelip çykyşy boýunça türkmenidir. Onuň özi “Oguz türki kabylalaryň biridir. Olar türkmenidirler” – diýip, oguzlary türkmen hasap edýär.

Sonuň üçin biz şu hjabarymyzda Mahmyt Kaşgarynyň Dwandaky nakyllar bilen häzirki döwürdäki türkmen nakyllaryny deňeşdirip, olaryň köküni yzarlamagy makul bildik.

“Kişi alasy içtin, ýylky a:lasy tästyn”, kiçi alasy içinde, ýylky a”lasy daşynda”- häzirki döwürde “Adam alasy içinde, haýwan alasy daşynda” görnüşinde ulanylýar. “Kurug ýygaj ekilmes, kurmuş kiriş mükülmes” –gury agaç ekilmez, gurlan kiriş döwülmez” bolup gelýär.

“Köni baryr keýikniň közinden azyn başy ýok” – Göni baran keýigiň gözünden başga ba:sy ýok” – Häzirki döwürde “Göni gelen keýigiň iki gözünden başga aýyby ýok”- görnüşinde ulanylýar.

“Aý-gün geçdi, ar suwdan geçdi” – häzir “Kör düýesi köprüden geçdi” (“ol öylendi” ýa “durmuşa çykdy” manyda ulanylýar.

“Ýoby bolman, sopy bolmaz” – hile – mekir bolman, sopy bolmaz”-manyda.

“Im bilse, är ölmez!” – ýagny bu ýerde “üm” “üme” düşünse, är “ölmez!” diýildiği.

Ýa-da: “Ot tapsa, agyz kaýmas” diýen atalar sözünü getirýär. Häzirki döwürde “ondan agzyň ýagjarmaz” manyny aňladýar. Sebäbi “ot” diýeniň bilen agyz köýmez” diýmekdir.

“Alyjy arslan, berimji syçan” nakylynyň häzirki döwürde ulanylyşy “Algyly-arslan-bergili syçan”. Öli arslandan – diri syçan” diýip hem ulanylýar.

Aý tolon bolsa, ekin islemes” – “aý dolan bolsa, el bilen umlenmez: - häzirki döwürde “Aý dogsa, älem görer” manyda ulanylýar.

Byçak naje ýitik bijek erse, öz sabyn ýonmas”- pyçak näçe ýiti bolsa-da, öz sapyny ýonmaz”- ýagny “Pyçak (gylyç) öz ganyny kesmez” ýaly ulanylýar.

“Buzdan suf damar” – buzdan suw damar” – nakyly “gylygy kakasyna meňzeýän adam” (“ýabloko ot ýablони daleko ne padaýet) – rus nakyllyna ýakyn.

“Suf körmeginje ätuk tartma” – suw görmän, ädik dartma”, häzirki döwürde “Suw görmän, tamman çykarma” görnüşinde gelýär.

“Erdem başy til” – “edep başy dil”.

“Tag-tagka kafuşmas, kişi-kişine kafuşar”, “dag-daga gowuşmaz, kişi-kişä gowşar.” Şu wagta çenli bu nakyly biz pars (“kyh be kyh nemireded ädem be ädem miräsed”) rus “Gora s goroý ne shoditsa, çelowek s çelowekom shoditsýa”) nakyly diýip öwredýärdik. Görüp otursak bu nakyl türkmenlerde has öň bar eken.

“Kul ýagy, it böri”- gul ýagy, it böri”. Goş kylyj kynga sygmas”- goşa gylyç gynga sygmas”- goşa gylyç gyna sygmas”. “Bir hatynyň iki äri bolmaz” manysynda. “Galyn berse, kyz alyr, kerek bolsa gyz alyr” – häzirki döwürde “Gyzyl berde gözel al” – görnüşde ulanylýar.

Gorkmyş kişike koý basy goş grner” – gorkmyş kişä goýun başy goşa görner”, häzir “Gorkana goşa görner” ulanylýar.

Getirilen mysallardan görşümüz ýaly awtor Türkmen dilinde gadymda ulanylan nakyllary diliň baýlygyny, olardaky sazlaşygy görkezmek üçin çeper serişdeleriň üsti bilen açyp görkezipdir.

Gadymdan galan bu nusgalary öwrenmegiň uly ähmiýeti bardyr.

Körlük tonug özünke,
Gatlyk aşyg azynka,
Gutgyl konok agyrlyg,
Ýazsun jaryn buzunka.
Görkli dony özöne
Datly aşy özgä,

Gonagy(myhmany) hormatly tut,
Owazyň halka ýaýrasyn

Tomsuň ýuwundysy gyşa gatyr آب پارسال نان پیرار سال

Garynjaň hinine suw guýmak Elek آب به سوراخ مورچه ریختن
bilen suw daşamak آب به بغربال نمودن

Iki goçuň kellesi bir رود آبش از یک جو نمی رود
gazandagaýnamaz

Suw gözbaşdan bulanyk. آب از سر چشمه گل آلود است.

Suw seňrikden agdy آب از سر گذشت.

Saman astyndan suw goýberen آب زیر کاه بودن.

Suw seňrikden agaransoň, puşmandan ne peýda.

آب از سر گذشته چه نیکی، چه صدنی

Adam umyt bilen diri. آدم به امید زنده است.

Ýagşy söz ýylany hininden çykarar.

زبان خوش مار را از سوراخ نیرون می آورد.

Ýalançynyň ýady bolmaz. آدم دروغگو کم حافظه است

Adam bu dünýa iki gelenok آدم دو بار به این دنیا نمی آید

Aşpezi iki bolsa aşy duzsyz geler. آشنا که دوتا شد آش یا شور
است یا بی مزه.

Ody özüňe bas nipsend. به دیگران نپسند.
kesekä.

Gyrmyldan gyr aşar. آهسته برو همیشه برو.
Agzyňa suw almak آب دهانت گرفتن

Ajyň aňy bolmaz آدم گرسنه سنگ را هم نمی خورد.

۱

Senden hereket, menden bereket از تو حرکت از من برکت

Gury sözden palaw bolmaz حلوا گفتن دهن شرین نمیشود
et bilen tüwüsi bolmasa.

Sakgaldan alyp, murta goýmak.

از ریش برداشتن و به سیبیل چسب

Ol gulagyňdan girip, bu gulagyňdan çykýar

از این گوش گرفتن از آن گوش در کردن

Ol öz – özüni tutupdyr (boýapdyr, او خود را گرفت
semräpdır)

Bugdaý nanyň bolmasa sözüň ýokmudy?

اگر نان گذمت نیست، چرا نیست؟! الصبر

مفتاح الفرج. Sabyr eden bekli gapyny açar. انصاف

نصف ایمان است. Ynsap diňe ýarpy. اندازه

نگهدار که اندازه نکوست. Ýedi ölçe bir kes.

–اول اندیشه و انگیهی گفتار. Sözlemezden öň, düýbini oýla

ب

با زبان خوش مار را می توان از سوراخ بیرون آورد

Ýagşy söz ýylany hinden çykarar.

با پنبه سر بریدن Pagta bilen damagyny çalmak

Ýamana با نیک نشینی نیک شوی، با دیگ نشینی سیاه.
ýanaşsaň ýamany ýokar, gazana ýanaşsaň garasy ýokar.

Bir okda iki towşan awlamak. با یک تیر دو نشان زدن.

با یک دست دو هندوانه را نمی توان برداشت.

Bir elde iki garpyz tutdyrmaz.

با یک گل بهار نمی شود/ با یک گل پرستو بهار نمی شود.

Bir agaçdan tokaý bolmaz bir gülden bahar.

بچه عزیز است و تربیت بچه از آن هم عزیز است.

Çaga eziz, edebi ondanam eziz.

بد مکن که بد افتی، چاه مکن که خود افتی.

Ýakma bişersiş, gazma düşersiş.

Çekseň zähmet ýagar rehnet. براحتی نرسد آنکه زحمتی نکشد.

برادران جنگ کنند، ابلهان باور کنند.

Iki dogan urşar, akmak oňa ynanar.

بز را پای خود آویزان

Goýny hem öz aýagyndan asarlar, geçinem

بخور و بخواب کار من است، خدا نگهداری من است.

Ýatana berseň maňa ber.

بوی شیر از دهانش می آید. Agzyndan süýt ysy gelýär به

مرغش نمی توان گفت کیش

Towugyna tok diýip bolmaz

پ

پا در یک کفش کردن. Iki aýagyňy bir gonja sokmak

پشت پشیم باز می ماند Gözümi açyp giderin

پا را به اندازه گلیم دراز کن. Ýorganyňa görä aýak uzat.

پرساں پرساں به کعبه بتوان رفتن. Soraşa – soraşa Kābe tapylar.

پنج انگشت برادرند، اما برابر نیستند. On barmak deň bolmaz.

پول را برای روز سیاه نگه دار. Puly gara gün üçin sakla.

ت

تأبستان پدر یتیمان است. Ýalaňaja ýaz ýagşy

تا تنور گرم است نانت را بپز. Tamdyra gyzanda ýap.

نباشد چیزی مردم نگویند چیزها.

Ot bolmadyk ýerde tüsse çykmaz.

تیر را در چشم خود نمی بیند و خار را در چشمه دیگران می بیند.

Öz aýby arkasynda kişi aýby öňünde.

تیرش به سنگ خورد Paltasy daşa degdi

ج

جای که نمک خوردی نمکدان نشکن Duz iýen ýeriňe kast etme

جلو ضرر را از هر کجا بگیری منفعت است.

Zelesiň ýaryndan gaýtmak bir peýda.

جواب ابلهان خاموشی است. Akmagyň jogaby ümsüm oturmak

جوجه را آخر پاییز می شمارند. Jüýjäni gündiz sanaşýarlar.

جویانده یابنده است. Agtaran tapar.

جنگ را شمشیر می کند، سودا را پول

Urşy gylyç çözer, söwdany pul

جنگ دو سر دارد. Taýagyň iki ujy bar

چ

چشم روشن Gözüň aýdyň

چشم خوردن (زدن) Göz degmek

چاه مکن بهر کسیریا، اول خودت دوم کسی.

Ýakma-bişersiş, gazma düşersiş.

چشمم آب نمی خورد. Gözüm suw içmeýär.

خ - ح

حساب حساب است، کاکا برادر.

Dostuň dost bolsun, hasabyň dürs.

حرف حق تلخ است. Hak sözi ajy bolar.

خانه ای که با دو کدبانوست، خاک تا زانوست.

Iki biki bolan öýüň hapasy dyza çykar.

خربوزه شیرین نصیب شغال می شود.

Gawunyň gowusyny şagal iýer.

خر پایش یک بار به چاله می رود.

Kör hasasyny bir gezek aldyrar.

خری که از خری وابماند باید یال و دمش را برید.

Eşek eşekden galsa, gulagynam kes, guýrugynam.

خود را خسته ببین، رفیقت را مرده.

Özüni süýt bil, dostuňy gaýmak.

Nähak gan ýerde ýatmaz. خون نا حق هرگز نمی خوابد.

Agzyňdan hudaý eşitsin خدا از دهنت بشنود

Kör düýesi köprüden geçdi خرش از پل گذشت

د

Eliň – gözüň dert görmesin دست شما درد نکند.

دانا هم داند هم پرسد، نادان نداند و نپرسد.

Akylly- öwrener,akmak-öwreder

در به تو می گویم دیوار تو بشنو

Gyzym saňa aýdaýyn gelnim sen düşün.

در دروازه ها را می توان بست، دهن مردم نمی توان بست.

Il agzyny ýygyp bolmaz, çelek agzyny bogup bolmaz.

دشمن دانا از نادان دوست.

Nadan dostdan dana duşman ýagşydyr.

دنبه را به دست گربه سپردن. Goýny gurda tabşyrmak.

دوست آن است که با تو راست گوید، نه آنکه دروغ ترا راست انگارد

Dost ýüzüňe aýdar, duşman-yzyňdan.

دوست قدیم اسب زین کرده است. Köne dost - eýerli at.

دیوار موش دارد، موش گوش دارد. Tamda gulak bar.

آتش دشمن و دوست نداند. Oduň dosty duşmany ýokdur

دو پا را در یک کفش کردن Iki aýagyňy bir köwşe sokmak

دمش را روی کولش گذاشت و رفت

Guýrugyňy ýamzyňa gysman

دستش به دهنتش می رسد. Eli agzyna ýetmek

دماغش را بگیری جانش در میآید Burnuny gyssaň jany çykjak

ر- ز

رفت ابرویش را درست کند، چشمش را کور

Gaş düzetjek bolup, göz çykarmak

ریشش را در آسیاب سفید نکرده. Ak girsede aň girmez

روز قیامت اول از همسایه میپرسند. Kyýamat güni goňsudand.

زبان خوش مار را از سوراخ بیرون می آورد.

Ýagşy gep ýylany hinden çykarar, ýaman söz gylyjy gyndan.

زبان سرخ سر سبز می دهد برباد.

Başa bela gelir bolsa, iki barmak dilden gelir.

زخم زبان از زخم شمشیر بدتر است.

Tyg ýarasy biter, dil ýarasy bitmez.

زمین که سخت شده، گاه از چشم

Ýer gaty bolsa, öküz öküzden görer.

Zäherini birine pürkmek

زهر خود را به کسی ریختن

س

Ýaşyň uzak

سال دراز

Ýagşy gelse ýazdan.

سالی که نکوست از بهارش پیداست.

Hak söz ajy bolar.

سخن راست تلخ می شود.

Ertirki guýrukdan bu güňki öýken. سرکه نقد به از حلوائ نسیه.

1. سگ صدا کند و کاروان گذارد.

2. سگ لای لای کند کاروان گذرد.

It üýrer, kerwen geçer.

سواره از پیاده خبر ندارد. Dokuň açdan habary ýok. سییی
که بالا بیا ندازی تا پایین بیاید هزار چرخ می خورد.

Almany göge at, ýere düşýänçä, ýa pelek!

سیر از حال گرسنه خبر ندارد. Dokuň açdan habary ýok.

سبوی نو آب حنک دارد. Täze küýzäniň suwy sowuk

سقای زمستانی و آهنگری تابستان. Gidene ýeňňe, gelene baldyz
سه بار گز کن یک بار بیر. Ýedi ölçe – de bir kes

سگ زرد برادر شغال است. Deň etmän, duş etmez
سر دو قوچ در یک دیگ نجوشد.

Iki goçuň kellesi bir gazanda gaýnamaz

ش

شنیدن کی بود مانند دیدن. Eşiden deň bolmaz gören göz bilen.

شیطان را درس می دهد. Şeýtana sapak beren.

ع

عاقل تا پی پل می گشت، دیوانه پا برهنه از آب گذشت.

Sag sagynça, dāli ogluny iki öýär.

عالم بی عمل چون درخت بی بار است.

Emelsiz alym-miwesiz agaç.

عجله کار شیطان است.

Sabyr rahmandan, äwmek şeytandan.

Emelsiz alym-miwesiz agaç.

عالم بی عمل زنبور بی عسل

Akyly gözünde

عقلش به چشمش است.

ق

قطره قطره جمع شود و انگاهی دریا شود.

Dama – dama köl bolar, hiç dammasa çöl

قدر بابا آن زمان دانی که خود بابا شود.

Ata bolmadyk ata gadryny bilmez.

Zer gadryny zergär biler.

قدر زر زرگری شناسد، قدر گوهر

قطره قطره جمع گردد و انگهی دریا شود.

Dama-dama köl bolar, bir dammasa çöl bolar.

Il agzyny ýygyp bolmaz. قفل به دهن مردم نمی توان زد.

Namardyň özi ýeke, merdiň sözi. قول مردی یکی است.

ک

1. Öz göbegini özi kesmek. 2. کلیم خود را از آب بیرون آوردن.

Öz elin, öz ýakan

کار امروزی را به فردا میفکن، که نیز کاری هست.

Bu günki işiňi ertä goýma.

Gylyç öz gynyny kesmez. کارد دسته خود را نمی برد.

گاه از تو نیست، گاهدان که از تو است.

Saman kişiňki bolsa-da, samanhalta özüňki.

کسی که گرگ ترسد گوسفند نگاه نمی کند.

Serçeden gorkan dary ekmez.

Ädikçiniň ädigi bitmez. کفش پینه دوز پاشنه ندارد.

کور خود و بینای مردم. Öz aýby arkasynda, kişi aýby
öňünde.

کور کور را می جوید، آب گودال را. Pis-pisi tapar, suw pesi.

کور شود آنکه نتواند دید. Görübilmedigiň gözi çyksyn.

کور کور را می جوید. Kör köri idär.

کوزه گر از کوزه شکسته آب می خورد. Ädikçiniň adigi bitmez.

کوزه نو آب خنک دارد. Täze küýzäň suwy sowuk.

کوه به کوه نمیرسد، آدم به آدم می رسد.

Dag bilen dag tapyşmaz, adam bilen adam tapyşar.

گ

گوش باشه گوشواره بسیاره

گوساله ء من پیر شد گاو نشد

Ulalyp oňalmadyk./ Saçyna ak girsede aň girmedik

Goýun dersine giren möjek
Ýedi ölçäp bir kes

گرگ در لباس میش
گز نکرده پاره مکن.

Ajyň aňy bolmaz.

گرسنه ایمان دارد.

Goýny gurda tabşyrmak.

گسفند را به گرگ سپردن.
گل پشت و رو ندارد.

ل

Agzyndan süýt ysy gitmedik

لبش بوی شیر دهد

م

ماما که دو تا شد سر بچه کج در می آید.

Mollasy köp bolsa, toklasy haram öler

Balyk başyndan porsar.

ماهی از سر گنده گردد.

Goýny gurda tabşyrmak.

مرغ را به شغال سپردن.

مرگ دسته جمعی جشن است. Il bilen gelen toýda baýram.

مهمان تا سه روز عزیز است.

Myhmanyňky üç gün, üç günden soň- göçgün.

مهمان حبیب خداست. Myhman ataňdan uly.

مگر گفتم بالای چشمت ابروست؟

Ýüzüň üstünde burnuň bar diýdimmi?

مثل سگ صاحبش را نمی شناسد.

It eýesini, pişik bikesini tanamaz

Suw ýaly

مثل آب

Ýer ýaly

مثل زمین

Ot ýaly

مثل آتش

Ýer ýaly (adam)

مثل دیوار

مثل Tüweleý ýaly

مثل دود

مثل Zäher ýaly

زهر

سگ	It ýaly	مثل کف
دست	Eliň aýasy ýaly	مثل گل
	Gül ýaly	مثل ابر
سیاه	Gara bulut kimin	مثل مار
	Ýylan ýaly	مثل انار
	Alma ýañak	

ن

نیکی کن و بر رود انداز که روزی بردهد.

Ýagşylyk et, derýa at: balyk biler, balyk bilmese halyk biler.

ه

هر جا که گل است خار است. Tikensiz gül bolmaz.

هر چه خدا خواست همان می شود.

Hudaý näme islese, şol hem bolar.

هر کس بشهر خودش شهریار است. Her kim öz öýünde han

Íagşıa ýoldaşı bolsaň, işiň biter. یار اهل باشد کارها سهل است.

Ýekäniň çañy çykmaz. یک دست صدا ندارد.

Donuň täzesi gowy, dostuň könesi یار قدیم اسب زین کرده است

Eşegiň gulagyna ýasyn okanýaly یاسین به گوش خر خواندن

Pars diliniň frazeologiasyny öňrenmek möhü meseleleriň biridir. Bu kursda pars frazeologiasy gurluşy taýdan öwrenilmäge çalşyldy. Olar durmuş tejribesiniň esasynda türkmen halkynyň pikir-paýhasyny, ýürek duýgusyny beýan edýär. Biz türkmen halkynyň mirasdüşerleri höküminde ata-babalarymyzyň taryhyň medeni, edebi gymmatlyklaryny tapmalydyrys, täzedan jana getirmelidiris.

Biz frazeologizmleri, atalar sözüdir nakyllary terjime edenimizde, adekwatlyk diýilende asyl nysganyň dogry manysyny bermek, sözlemleriň asyl nusgasyny, özboluşlylygyny saklamak we onuň stil taýdan dogry bolmagyna aýdylýar. Pars dili bilen türkmen diliniň arasyndaky uly tapawudyň bar bolmagy sebäpli sözme-söz terjime edip, hakyky adekwat terjimäni alyp bolmaýar. Mysal üçin: دیروز احمد به بنگی دنیا رفت – diýen sözlemi “Düýn Ahmet täze dünýä gitdi” – diýip terjime etseň öz hakyky manysyndan daşlaşýar. Emma biz ony kontekste görä şeýle terjime etmelidiris: “düýn Ahmet Amerika gitdi”, ýa-da پدر وفا آدم نشست و برخاست بود – “Wepanyň atasy oturyp-turup ýören adamdy” diýip terjime etmeli däl, ony “Wepanyň kakasy alçak adamdy” – diýip terjime etseň dogry boljak.

Sözme-söz terjime diňe pars dilinden türkmen diline nakyllary, atalar sözünü terjime edeniňde gabat gelýär. Meselem; با یک تبر دونشانه زدن – “bir okda iki nyşany urmak” däl-de “bir okda iki towşany urmak”. Görşümüz ýaly pars

dilinden türkmen diline sözme-söz terjime etseň, alynjak bolunýan many dogry bolmazlygy mümkin, hat-da sözlemi dolulygyna terjime edeniňde-de. Şonuň üçin parsçadan türkmençä terjime edýän adamlar sözme-söz terjimeden çetde durýarlar. Biziň pikirimizçe pars dilinden türkmen diline terjime edýän adamlar iki dil üçin hem ýaramly bolan grammatik kadalary, leksiki üýtgeşmeleri özlerine geregiçe ulanmalydyrlar.

Terjimeçilik işinde nakyllary we atalar sözünü terjime etmek işinde biz iki ýagdaýa duçar bolýarys:

Nakyllar, atalar sözi türkmen diline terjime edilende pars dilindäki ýaly meňzeş sözler saýlanyp alynýar: قطره öň aýdyp geçişimiz ýaly bu nakyly “dama-dama köl bolar, hiç dammasa çöl” görnüşinde alýarys, öň aýdyşymyz ýaly göçme-söz terjime hem edilýär. Emma türkmen dilinde sözme-söz gabat gelmän, many taýdan gönüden-göne gabat gelýän nakyllar has köp.

يکي از آسمان ميگويد ديگري از ريسان

1. Ker birýana, kör bir ýana,

2. Men näme diýýän, tamdyram näme diýýär.

بختر از رسیده به ما نرسیده

Islendik halkyň geçmiş taryhyny, dilini, etnografiýasyny, aýratyn hem dünýägaraýşyny öwrenmekde şol halkyň nakyllarydyr atalar sözi gymmatly

çeşmeleriniň biri hasap edilýär. Dünýäniň ähli halklary hem-de olaryň arasyndan saýlanyp çykan aýry-aýry pähimlere – nakyllara adamzadyň praktiki ýaşayşynda oýnaýan täsirinde uly baha beripdirler. Türkmenler hem nakyllary atababalarymyzyň asyrlar boýy toplan durmuş tejribeleriniň jemi hasaplapdyrlar. “Aklyň ýetse akyla eýer, aklyň ýetmese nakyla” diýip öz nesillerine durmuşda gabat gelýän kynçylyklardan özbaşdak çykalga tapyp bilmedik halatlarynda hereket etmegiň anyk ýollaryny hödürläpdirler. Olar ýaş nesli döwrebap terbiýelemekde, olaryň ruhy-ahlak, beden we aň taýdan sagdyn bolmagy üçin ulanylýar.

Edebiýat

1. Gurbanguly Berdimuhamedow “Türkmenistan sagdynlygyň we ruhubelentligiň ýurdy”. Aşgabat, Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2008 ý.
2. Gurbanguly Berdimuhamedow “Garaşsyzlyga guwanmak, watany, halky söýmek bagtdyr”. Aşgabat, Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2007 ý.
3. Gurbanguly Berdimuhamedow “Eserler ýygyndysy” I bölüm. Aşgabat, Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2007 ý.
4. Türkmenistanyň Konstitusiýasy, Aşgabat, 2008 ý.
5. Ю. А. Рубинчик, Современный персидский язык, М., 1960.
6. Ю. А. Рубинчик, Основы фразеологии персидского языка, М., Наука, 1981.
7. Л. С. Пейсиков. Лексикология современного персидского языка, М.МТУ, 1975 (170-190 sah, frazeologiýa bölümi).
8. Л. С. Пейсиков. Очерки по словообразованию персидского языка, автореферат диссертация канд. фил. наук, Баку, 1973.
9. Л. С. Пейсиков. Вопросы синтаксиса персидского языка, М., 1959.

10. Кероглы Х. Г., Персидские пословицы и поговорки, крылатые выражения, М., 1973.
11. Зулфигарова Ф. И., Идиоматические выражение в персидском языке, авт. дис. канд. фил. наук, Баку, 1964.
12. G. Saryýew, Türkmen edebi dilinde söz düzümleri. A., 1972.
13. A. Annamämmedow. Türkmen diliniň frazeologiýasy, A., 1978.
14. Н. М. Шапский, фразеология современного русского языка, М., 1963

Mazmuny

1. Giriş

9

2. Frazeologiýanyň obýekti	15
3. Pars dilinde haýwanlaryň ot-çöpleriň we mör-möjekleriň ady bilen baglanyşykly söz düzümleri	21
4. Pars frazeologizmleriniň gurluşy taýdan toparlara bölünişi	25
5. Kâbir frazeologik birlikleriň döreýşi barada	30
6. Daşary ýurt dilinden gönümel terjime arkaly geçen frazeologizm	34
7. Agsak frazeologizmler	34
8. Baglaýjyly frezeologizmler	35
9. Gaýtalanýan frazeologik birlikler	35
10.Göçme manydaky gaýtalamalar	36
11.Göçme manydaky frazeologizmler	38
12.Esaslanan many aňladýan frazeologizmler	40
13.“ýek” bilen atdan ýasalan goşma sözler	41
14.Çylşyrymly söz düzümleri	42

15.Käbir söz düzümleriniň ýasalyşy	43
16.Idiomalar	46
17.Peritrastik (ters fraza) durnukly söz düzümleri	47
18.Pars atalar sözi nakyllary diliň frazelogik düzüminiň bir bir bölegidir	48
19.Atalar sözünüň we nakyllaryň frazeologik häsiýeti	49
20.Atalar sözünüň we nakyllaryň manysy	51
21.Atalar sözünüň we nakyllaryň tapawudy	55
22.Atalar sözünüň we nakyllaryň çeperçilik häsiýeti	56
23.Sözme-söz we many taýdan gabat gelýän nakyllar	62
24.Söz düzümleriniň işlikler bilen ýasalyşyna mysallar	63
25. Pars we türkmen dillerinde duş gelýän	

käbir söz düzümlerinden mysallar	72
26.Netije	91
27.Edebiýat	94
28.Mazmuny	96